

บทที่ 4

การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดนช่องจอม

แนวคิดเรื่อง การปรับตัว มีลักษณะพื้นฐานอยู่บนวัฒนธรรมที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการปรับตัวของมนุษย์ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อดำรงความสัมพันธ์กับถิ่นที่อยู่ วัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ และมนุษย์ไม่สามารถดำรงอยู่อย่างปราศจากวัฒนธรรมได้ มนุษย์ได้สร้างและใช้วัฒนธรรมนั้น มนุษย์เองนั้นแหละย่อมเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากวัฒนธรรมที่มีการเปลี่ยนแปลง จะต้องปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม คุณลักษณะทางจิตใจ เพื่อให้เหมาะกับวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงไป (Cohen, 1969: 41) มนุษย์ในแต่ละถิ่นที่ก็ย่อมมีความซับซ้อนแตกต่างออกไป โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดน (borderland) ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มที่ใช้บริการพื้นที่ชายแดนในการปฏิบัติกิจกรรมในชีวิตประจำวันเพื่อการดำรงชีพ เมื่อวัฒนธรรมมีการแพร่กระจาย (cultural diffusion) ไปปฏิสัมพันธ์กับวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม (cultural interruption) ย่อมมีการเรียนรู้และรับรู้ซึ่งกันและกัน ในระยะแรกอาจเป็นการรับเอาวัฒนธรรมแบบการยืม (cultural borrowing) ต่อมาก็ปรับเปลี่ยนกลมกลืนเป็นของตนเอง (cultural adoption) จนกลายเป็นวัฒนธรรมที่ผสมผสานกลมกลืนกันอย่างแยกไม่ออก

กลุ่มชาติพันธุ์เขมร (Khmer Ethnic Group) ในพื้นที่ชายแดนบริเวณจุดผ่านแดนช่องจอม ได้รับผลกระทบจากลักษณะการปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมดังกล่าว ปრაการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดนช่องจอมต้องรับผลกระทบนี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดนช่องอาจแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่อาศัยอยู่เดิม และกลุ่มอพยพย้ายถิ่นมาใหม่ กลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ชายแดนที่อยู่เดิมใช้บริการพื้นที่ชายแดนร่วมกันโดยไม่มีการแบ่งแยกกว่าเป็นไทยหรือกัมพูชา ถึงกระนั้นก็ตาม แม้มีการขีดเส้นเขตแดน (borderline) ลงบนพื้นที่ดังกล่าวแล้วก็ตาม สภาวะไร้พรมแดนก็ยังในชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งสองฝั่งก็มีมาโดยตลอด คำเล่าของนายเจีย (นามสมมติ)อายุ 76 ปี ซึ่งเป็นผู้ที่เคยเป็นผู้นำชุมชนก่อนมีการย้ายชุมชนมา ณ ที่ตั้งปัจจุบัน สรุปความตอนหนึ่งกับการติดต่อปฏิสัมพันธ์กับคนในท้องถิ่นนั้นว่า

“ในแถบนี้ทั้งหมด พวกผมกับเขมรที่อยู่อีกฟากหนึ่ง ก็พูดภาษาเขมรสำเนียงเหมือนกัน ไม่มีทะเลาะกัน ไม่มียิงกันหรอก ไปมาหาสู่กันตลอด แต่คนเขมรในบ้านโอรุเสม็ดปัจจุบัน พูด

ภาษาเขมรเหมือนคนพนมเปญ ฟังยาก เข้าใจยาก แต่ก็ยังมีความที่พูดเหมือนเราอยู่บ้านแต่ไม่มากเท่าใดนัก” (นายสปี ดิงาม. 15 ตุลาคม 2551. สัมภาษณ์)

จากคำเล่าของ นายเจีย (นามสมมติ) นี้เป็นการเล่าสะท้อนให้เห็นถึงสภาวะไร้พรมแดนตั้งแต่อดีต แม้จะมีการขีดเส้นเขตแดนแบ่งพื้นที่เป็นคนละรัฐชาติก็ตาม แต่ในขณะเดียวกันจากข้อความดังกล่าว ก็ยังมีพรมแดนทางด้านกลุ่มชาติพันธุ์เขมรเอง โดยเฉพาะพรมแดนทางด้านภาษา ซึ่งเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับพรมแดนรัฐชาติ (national border) ที่แต่ละรัฐได้สร้างกระบวนการวิถักรณณ์ให้กับคนที่อยู่ภายในเส้นแบ่งเขตแดนที่ตนเองทำไว้ ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์เขมรด้วยกัน มีความเป็นลักษณะ 2 อย่างในตัว โดยเฉพาะภาษาที่ใช้พูดสื่อสารกัน

นางอ อ เมาสีม อายุ 72 ปี เกิดที่จังหวัดกำแพงเพชร กัมพูชา มาอยู่ในชุมชนบ้านด่านใต้ 61 ปีแล้ว เล่าว่า

“หลังจากเกิดได้อายุ 10 ขวบ พ่อแม่ก็พามาอยู่ที่บ้านด่าน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 มาเรียนหนังสือที่นี้ จนจบ ป. 4 ตอนนีพูดลาวได้ เพราะแต่งงานกับคนลาว แต่ก่อนไปมาหาสู่ญาติที่อยู่ในกำแพงเพชรเป็นประจำทุกปี ทุกวันนี้ไม่ได้ไปแล้ว” (นางอ อ เมาสีม. 15 พฤศจิกายน 2551. สัมภาษณ์)

จากคำเล่าของนางอ อ เมาสีม แสดงให้เห็นถึงสภาวะไร้พรมแดนซึ่งเพียงเกี่ยวข้องกับพรมแดนรัฐชาติ (national border) การแต่งงานกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเป็นการแสดงถึงสภาวะไร้พรมแดนชาติพันธุ์ (ethnic border)

การนำเสนอมาดังกล่าวในเบื้องต้นนี้ เพื่อโยงประเด็นเข้ามาสู่การปรับตัวในของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดนในบริบทที่หลากหลายและซับซ้อน และแสดงให้เห็นถึงสภาวะไร้พรมแดนของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรถึงแม้อาศัยอยู่ในพื้นที่ชายแดนที่รัฐชาติกำหนดขีดเส้นแบ่งเขตแดนโดยที่กำหนดระบบระเบียบ และเปลี่ยนแปลงไม่ได้ซึ่งเป็นฐานความคิดของรัฐชาติในแง่การสร้างและการกักขังความเป็นพื้นที่ตามมุมมองของความเป็นรัฐชาติแบบเดิม แต่พรมแดนของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดนมีลักษณะที่มีความเคลื่อนไหว ไม่หยุดนิ่งมาตั้งแต่อดีต แม้ในปัจจุบันยังซับซ้อนมากยิ่งขึ้น จึงทำให้กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดนมีการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น และระเบียบระบบที่รัฐชาติได้กำหนดเป็นนโยบาย

การปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดนเป็นการปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบสันติวิธี แต่ในลักษณะบางอย่างการฝ่าฝืนนโยบายรัฐชาติในการกำหนดระบบระเบียบในการข้ามเส้นแบ่งเขตแดน โดยผ่านช่องทางที่รัฐไม่ได้กำหนดให้เป็นจุดผ่านแดน หรือเรียกว่า ลักลอบข้ามแดน หรือ ช่องทางวัฒนธรรม นั้น เป็นปฏิสัมพันธ์ที่มีลักษณะในการขัดแย้ง ไม่สามารถปรับรับและครอบงำไม่ได้ แต่กระนั้นก็ตามกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดนยังยอมรับกฎระเบียบที่รัฐ

ชาติได้สร้างขึ้นเสนอ ไม่ได้ขัดแย้งต่อต้านอย่างชัดเจนแต่อย่างใด ในลักษณะเช่นนี้ถือได้ว่า เป็นกระบวนการการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดน การปรับตัวในลักษณะเช่นนี้อาจเป็นปัญหาในการต่อรองอำนาจรัฐชาติ ทำให้รัฐชาติใช้อำนาจอย่างอิสระในพื้นที่ชายแดน

ในบทนี้ ขอนำประเด็นเรื่องการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดนของจอมมาศึกษาวิเคราะห์ เพื่อให้เห็นถึงการยอมรับ ปรับเปลี่ยน และการขัดแย้ง ในกระบวนการดังกล่าว โดยนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์ สังเกต และการร่วมกิจกรรมในชีวิตประจำวันของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร มาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาวิเคราะห์ จึงแบ่งประเด็นในการศึกษาได้ 3 ประเด็น ดังนี้

1. การปรับตัวระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เขมรเอง
2. การปรับตัวกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น
3. การปรับตัวกับการช่วงชิงพื้นที่ก่อนและหลังพัฒนาพื้นที่ชายแดนของรัฐชาติ
4. การปรับตัวกับพื้นที่เลื่อนไหลผ่านมุมมองชีวิตประจำวัน

การศึกษานี้การปรับตัวครั้งนี้ ได้นำแนวคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวทางวัฒนธรรม ซึ่งหมายรวมถึงระบบความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิต และพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมชายแดน ซึ่งอยู่ในกรอบที่ Cohen (1968)⁶ ได้นำเสนอไว้

1. การปรับตัวกับระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เขมรเอง

“ผมเป็นเขมรสูง ไม่ใช่เขมรด่า” (นายเฮง บัวศรี. 15 ธันวาคม 2551)

“ผมเป็นเขมรเขมร ไม่ใช่เขมรไทย” (นายที สุขเฮง.5 มกราคม 2551)

คำกล่าวทั้ง 2 ประโยคนี้เป็นความคิดของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรด้วยกันที่เป็นตัวละครในกรอบความคิดรัฐชาติ การปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดนของจอม ทำให้กลุ่มก่อนของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรด้วยกันบนเส้นแบ่งเขตแดน ยิ่งเพิ่มความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นเมื่อการปิดจุดผ่านแดนเพื่อการค้า และเปิดตลาดแลกเปลี่ยนสินค้า โดยเฉพาะในปัจจุบัน พ่อค้าแม่ค้าชาวกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่มีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศกัมพูชาเดินทางมาเช่าร้านขายสินค้าในตลาด

กลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่อยู่ในพื้นที่ชายแดนจึงอาจแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มตามชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานและย้ายถิ่นฐานมาเพื่อประกอบอาชีพใหม่ ดังนี้

¹² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Cohen (1968) อ้างใน อมรา พงศาพิชญ์. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (กระบวนการทัศน์และบทบาทในประชาสังคม) (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543) น. 17.

1) กลุ่มชาติพันธุ์เขมรชุมชนเดิม

ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชาติพันธุ์เขมร ถึงแม้จะมีการเล่าประวัติศาสตร์อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่สมัยพุนัน เจนละ และเมืองพระนคร⁷ มาตามลำดับก็ตาม แต่ขาดความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของแต่ละท้องถิ่น และไม่ได้เชื่อมต่อกับประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานในชุมชนบ้านด่าน จังหวัดสุรินทร์ และโอร์เสม็ด จังหวัดอุดรรัมย์ กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนเดิมเล่าประวัติการตั้งถิ่นฐานของตนเองได้ตั้งแต่ตนเองเกิดและประสบการณ์ในชีวิตประจำวันเท่านั้น

จากการสัมภาษณ์ข้อมูลโดยเฉพาะผู้ที่มีประสบการณ์และอายุมากที่สุดในหมู่บ้าน คือ นางทองใบ พุทธิรัตน์ อายุ 81 ปี ก็เล่าประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานจากที่ตนเองได้พบเห็นในชีวิตประจำวันเท่านั้น ไม่ได้ย้อนเล่าอดีตก่อนที่ตนเองเกิดเท่าใดนัก

“เกิดมาก็เห็นบ้านด่านแล้ว ไม่รู้ว่าพ่อแม่ย้ายมาจากไหน แต่พ่อแม่ก็บอกว่าอยู่ที่มานานแล้ว” (นางทองใบ พุทธิรัตน์. 10 กันยายน 2551. สัมภาษณ์)

เมื่อศึกษาประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ในชุมชนเดิม ระหว่างชุมชนบ้านด่านกับบ้านโอร์เสม็ด อาจถือว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน มีระดับการปรับตัวน้อย เนื่องจากวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ และประเพณี เหมือนกันและร่วมกันทำมาโดยตลอด

“ผมเกิดบ้านด่าน แต่ก็ย้ายไปอยู่ที่บ้านโอร์เสม็ดและบวชเป็นพระ 5 พรรษาแล้วสึกมาประกอบอาชีพที่หมู่บ้านนั้น ต่อมาได้มาแต่งงานที่บ้านด่าน และอยู่บ้านด่านตั้งแต่นั้นมา การไปมาหาสู่กันในสมัยนั้นก็ไม่มีปัญหาอะไร ไปมาหาสู่กันตลอด และมีประเพณีเหมือนกัน ไม่แตกต่างกันเลย ชาวบ้านด่านบ้างก็ไปทำบุญที่วัดขนาดมอญ บ้างก็ไปทำบุญที่วัดโอร์เสม็ด” (นายบุญสม มีศิลป์. 15 ตุลาคม 2551. สัมภาษณ์)

จากบทเล่าของนายบุญสม มีศิลป์ ได้แสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนเดิมเป็นไปอย่างราบรื่น พึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกันตลอด

การปรับตัวของชาวเขมรในชุมชนเดิม ก่อนปี พ.ศ. 2504 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่อยู่ในช่วงก่อนมีการย้ายชุมชนมาตั้งอยู่ในชุมชนบ้านด่านและบ้านโอร์เสม็ดปัจจุบัน เมื่อวิเคราะห์ตามข้อมูลภาคสนามไม่ซับซ้อนเท่าใดนัก เนื่องจากในพื้นที่ในช่วงระยะเวลานั้นยังไม่ได้ถูกกำหนดกำหนดให้เป็นชายแดนโดยรัฐชาติเท่าใดนัก โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2484 ในพื้นที่นี้ยังเป็นจังหวัดพิบูลย์สงคราม ซึ่งเป็นเขตการปกครองของประเทศไทย ความสำนึกในความเป็นชาติพันธุ์เดียวกันยังมีเหมือนกัน แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเขตการปกครอง และเกิดกระบวนการสร้างความเป็นรัฐชาติ

¹³ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ศุภภัทรดิศ ดิศกุล. ศิลปะขอม. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2547)

เกิดขึ้น และที่เห็นชัดเจนที่สุดก็คือในปี พ.ศ. 2510 ที่ไทยยอมเซ็นสัญญายินยอมให้พื้นที่ดังกล่าว ตกอยู่ในอารักขาของฝรั่งเศส และทำให้กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนบ้านด่านและบ้านโอรส์เสม็ด แยกความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์และความสำนึกในรัฐชาติ สงครามการสู้รบในพื้นที่ดังกล่าวก็เป็น สาเหตุหนึ่งที่น่าสนับสนุนให้เกิดการแตกแยกระหว่างชาติพันธุ์เหมือนกัน กลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่อยู่ใน พื้นที่ประเทศไทยและประเทศกัมพูชาตามข้อสัญญาที่ไทยกับฝรั่งเศสได้ลงนามแล้ว ต่างก็ได้ร่วม สร้างชาติลักษณะในความเป็น “ไทยเขมร” และ “เขมรกัมพูชา” หรือแยกเรียกกันว่า “เขมรสูง” หมายถึงกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่อยู่ในพื้นที่ประเทศไทย และเรียกว่า “เขมรต่ำ” หมายถึง กลุ่มชาติ พันธุ์เขมรที่อยู่ในพื้นที่ประเทศกัมพูชา ซึ่งถือได้ว่าเป็นกระบวนการทวีลักษณะ¹⁴ กลุ่มชาติพันธุ์เขมร ทั้งสองฟากฝั่งมีความสำนึกร่วมกับรัฐชาติ แต่ก็ยังคงความเป็นอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ของตนเอง อยู่

ข้อความที่ว่า “ผมเป็นเขมรสูง ไม่ใช่เขมรต่ำ” และ “ผมเป็นเขมรเขมร ไม่ใช่เขมรไทย” นี้ เป็นข้อมูลที่ให้ความกระจ่างชัดในความเป็นชาติพันธุ์ที่ถูกแยกความสำนึกแห่งรัฐชาติที่เป็น รูปธรรม แต่อย่างไรก็ตามเมื่อย้อนกลับถามในระยะเวลาที่ผ่านมา ความขัดแย้งกันระหว่างกลุ่ม ชาติพันธุ์เขมรที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านด่านและโอรส์เสม็ดไม่เคยมีความขัดแย้งกันเลย ข้อความทั้ง 2 อาจไม่ได้ส่งผลต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์

ดังนั้น การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนเดิม จะพบแค่เพียงการปรับตัว ทางด้านกายภาพ ในเรื่องการจัดกรพื้นที่เพื่อการเกษตรและดำรงชีพเท่านั้น แต่ก็ได้ไม่ได้มีความ ขัดแย้งกันเพื่อการยึดครองพื้นที่ทำมาหากินแต่อย่างใด นายเจีย (นามสมมติ) เล่าว่า

“พ่อแม่ของผมทำนาไร่ ถางป่าเป็นที่นา แต่ก็ทำเพียงพอกินเท่านั้น ไม่ได้อยากได้มาก เท่าไฉน ทานบอกว่า ถ้าอยากได้อีกก็ถางอีก คนอื่นมาอาศัยอยู่ที่หลังก็ขายให้เขา หรือให้เขาถาง เขาตามใจเขา เพราะเราจะได้มีเพื่อนบ้านอยู่ด้วย” (นายสปี ดิงาม. 12 ตุลาคม 2551. สัมภาษณ์)

“แต่ก่อนทำนาทำไร่ ปลูกผักกินเอง เกิดในบ้านด่านเก่า เดินทางไปเรียนที่บ้านขนาด มอญ เรียนจบ ป.2 ออกจากโรงเรียนอยู่บ้าน 4 ปี แล้วไปทำงานที่กรุงเทพฯ 4 ปี แล้วกลับมาอยู่ บ้านได้ 2 ปี แล้วก็แต่งงาน แต่ก่อนดีกว่านี้ ทำนาไร่ อยู่กับแบบที่น้องไม่เหมือนปัจจุบันต้องต่อสู้ กว่าเดิม แล้วก็ปลูกมัน ไร่ที่เคยทำเขาไม่ให้ เนื่องจากหน่วยงานอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า มายึดแล้ว ไม่ให้คนบ้านด่าน ส่วนคนบ้านสกลได้พื้นที่ไร่คืน ตอนนี้อยู่มีนาไร่ มีนาเล็ก ๆ ไปซื้อของที่เมืองโดย

¹⁴ดูรายละเอียดเรื่องกระบวนการทวีลักษณะใน อมรา พงศาพิชญ์. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543) หน้า 161-167.

รถโดยสาร แต่ก่อนไปทำบุญที่วัดเดิม เกิดพร้อมโรงเรียน แต่ก่อนเป็นคนเขมรล้วน บ้านไม่กี่หลัง เลขที่บ้าน 20 ย้ายมาจากบ้านยาง แต่ก่อนไม่มีใครมาอยู่ พอมาอยู่ที่หลังก็ย้ายมา ไปถ่ายรูปที่อำเภอสังขะ เดินไปหลายชั่วโมง ไปนอนที่สังขะ ตอนอายุสิบเจ็ดปี ห่างจากบ้านด่าน ยี่สิบเก้า กิโลเมตร ปัจจุบันเดินไม่ถึงแน่นอน.แต่ก่อนมีเจรีียง มีเล่นมมวด มีคนเป่าแคน คนเจรีียง ตายเกือบหมดแล้ว มมวดก็มีอยู่ประปราย เล่นราว ๆ มีนาเมษา ไม่สบายเนื้อสบายตัวก็เล่น มีอาจารย์บ้านเราก็มี ยายแก้ว ยายยา ยายเหมือน ยายหนู เป็นต้น” (นางบุญมา จันทร์หอม. 1 พุทธจิกายน 2551. สัมภาษณ์)

ข้อมูลพื้นฐานดังกล่าว สะท้อนให้เห็นในเรื่องการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนบ้านด่านกับกลุ่มชาติพันธุ์เขมรด้วยกัน แต่สิ่งที่เป็นตัวแปรก็คือ กลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่ย้ายถิ่นฐานมาใหม่ กลุ่มชาติพันธุ์อื่น และรัฐชาติ ที่ทำให้อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดนเริ่มซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

2) กลุ่มชาติพันธุ์เขมรใหม่

การปรับตัวระหว่างชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดนระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เขมรชุมชนเดิมและผู้ย้ายถิ่นฐานมาใหม่ ถึงแม้ว่าจะมีภาษา และวัฒนธรรมเดียวกัน แต่องค์ประกอบปลีกย่อยทางด้านภาษาและวัฒนธรรมก็ทำให้เห็นความแตกต่างกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เขมรด้วยกันเอง

กลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่อยู่ในชุมชนบ้านด่าน และบ้านโอรส์เสม็ด ต้องปรับตัวกับกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาใหม่เพื่อประกอบอาชีพค้าขายและเป็นพนักงานบ่อนคาสีโน การสร้างตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าชายแดนทั้ง 2 ฟากฝั่ง

คำเล่าว่า “เขมรปัจจุบัน พูดภาษาถิ่นไม่ค่อยรู้เรื่อง คำบางคำไม่รู้แปลว่าอะไร ไม่อยากสงสัยด้วย” เป็นคำกล่าวโดยสรุปของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรชุมชนบ้านด่าน ที่ต่างก็ให้ความเห็นในทำนองเดียวกัน แสดงให้เห็นถึงการแบ่งลักษณะความเป็นชาติพันธุ์อย่างชัดเจน

การปรับตัวระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่อาศัยอยู่ในชุมชนเดิมกับกลุ่มที่ย้ายมาตั้งถิ่นฐานใหม่ นั้นเริ่มมีความซับซ้อนมากขึ้น เพราะไม่เพียงมีกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในพื้นที่ประเทศกัมพูชา ย้ายมาเพื่อการค้าขายเท่านั้น ในชุมชนบ้านด่านเองก็มีกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่ไม่ได้อาศัยเดิมมาร่วมอาศัยอยู่ด้วยและย้ายมาเพื่อการตั้งถิ่นฐานใหม่เช่นเดียวกัน

การย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรใหม่ มีระยะเวลาใกล้เคียงกัน เมื่อเป็นเช่นนี้กลุ่มชาติพันธุ์เก่า ก็ต้องมีการปรับตัวเพิ่มมากขึ้น

นายวัน ขาวงาม อายุ 85 ปี เดิมอยู่อำเภอศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ย้ายมาอยู่เมื่อปี พ.ศ. 2504 ได้เล่าเกี่ยวกับการย้ายถิ่นฐานมาตั้งในพื้นที่ใหม่ว่า

“ผมย้ายมาตอนที่เขากำลังย้ายหมู่บ้านจากบ้านด่านเดิมมาตั้งอยู่ในที่ตั้งปัจจุบัน ก็ไม่รู้จักใครเลย ได้ข่าวว่าในพื้นที่นี้มีการจัดสรรให้ชาวบ้านมาอาศัยอยู่ก็เลยมา และเห็นว่ายังเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ก็ย้ายมาอยู่ทั้งครอบครัว มีลูกหลานตามมาทีหลังอีกหลายครอบครัว ตอนอยู่ครั้งแรกก็ไม่มีที่มาก ต้องถางป่าเป็นที่นาไร่เอง และก็อยู่กับคนที่อยู่เก่า ไม่มีปัญหาอะไร ช่วยเหลือกันดีมาก และคนที่อยู่เก่าก็มีน้ำใจ แบ่งที่ให้สร้างบ้านเรือนอยู่ด้วย สาเหตุที่ย้ายมาอยู่ก็เพื่อทำมาหากินนั่นแหละ”

นางเลียด ขาวงาม อายุ 58 ปี ย้ายมาจากบ้านตาถูก ตำบลขวาวสินรินทร์ (ปัจจุบันเป็นกิ่งอำเภอขวาวสินรินทร์) อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เล่าว่า

“ย้ายมาอยู่ที่บ้านด่าน เมื่อปี 2518 มาอยู่ได้แค่ปีเดียวก็เกิดสงคราม แต่ก็กลับมาอยู่เหมือนเดิม เพราะว่าที่นี่ทำมาหากินง่าย ปลูกอะไรก็ขึ้น ไม่ต้องใส่ปุ๋ยมาก ตอนมาใหม่ ๆ ก็ต้องอาศัยที่ของคนอื่นอยู่ และถางพื้นที่ตนเองที่ได้รับการจัดสรรให้ จากนั้นก็สร้างครอบครัวมาเรื่อย ๆ”

นายเจีย (นามสมมติ) เล่าเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่ย้ายมาอยู่ในภายหลังว่า

“ชาวเขมรที่มาอยู่ย้ายมาจากที่ต่าง ๆ เช่น อำเภอเมือง อำเภอศรีขรภูมิ สำโรงทาบ และชุมพลบุรี และจังหวัดใกล้เคียง ตอนแรกก็มาอยู่ในพื้นที่ตนเอง แบ่งให้เขาปลูกกระท่อมอยู่ และเมื่อเขาถางป่าทำที่ปลูกบ้านเรือนอยู่ได้ เขาก็ย้ายออกไปอยู่ในที่ของเขา พวกเราที่อยู่ก่อนไม่มีการแบ่งแยกว่าใครมาก่อนหรือหลัง ก็อยู่ด้วยกัน ใครมีอะไรดีก็แบ่งกัน แบ่งกันกินกันใช้ตามประสาคนเขมรด้วยกัน”

การย้ายมาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ต่าง ๆ ในจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดใกล้เคียงมีวัตถุประสงค์ไม่ใช่เพื่อการค้าขาย แต่ย้ายมาเพื่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ส่วนกลุ่มที่ย้ายมาเพื่อการค้าขายคือกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในประเทศกัมพูชา และมาเปิดร้านค้าขายในพื้นที่ชายแดนในตลาดโอรเสม็ดและตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าชายแดนในประเทศไทย หลังจากด่านช่องจอมได้เปิดเป็นจุดผ่านแดนถาวรพ.ศ. 2504 ในปีนั้นยังอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ มีการออกกฎกระทรวงการคลัง ฉบับที่ 37 และ 38 ลงวันที่ 27 กันยายน 2504 กลุ่มชาติพันธุ์เขมรใหม่ดังกล่าวได้ย้ายจากจังหวัดต่าง ๆ ในประเทศกัมพูชา เช่นจังหวัดพระตะบอง กำปงจาม กันดาล และราชธานีพนมเปญ มาตั้งร้านค้าสินค้า ส่วนใหญ่กลุ่มชาติพันธุ์เขมรใหม่นี้มีเชื้อชาติผสมระหว่างเขมรกับจีนและเขมรกับเวียดนาม(นายที สุขเฮง. 12 มกราคม 2552. สัมภาษณ์)

นายที สุขเฮง อายุ 32 ปี มีอาชีพขับมอเตอร์ไซค์รับจ้าง อาศัยอยู่ในหมู่บ้านโอรส์เม็ด ประเทศกัมพูชา ได้เล่าว่า

“ตนย้ายมาจากจังหวัดกำแพงจาม พ่อแม่ก็ย้ายมาอยู่ด้วย แต่ก็ไม่ได้ค้าขาย มาทำนาไร่ปลูกรubber ตนเองก็รับจ้างทั่วไป พอมีเงินซื้อมอเตอร์ไซค์ได้ก็มาขับรับจ้างเขา ได้วันละไม่เกิน 200 บาท คนโดยสารตอนเช้าและเย็นก็เป็นคนเขมร สายมาหน่อยก็เป็นคนไทย ส่วนใหญ่ส่งไปตลาดและแหล่งค้าประเวณี ก็แล้วแต่เขาบอกให้ไป คนเขมรที่อยู่ในตลาด ส่วนใหญ่เป็นเชื้อสายจีนและเวียดนาม คนเขมรแท้ร้อยเปอร์เซ็นต์มีน้อย เช่นผมนี่ก็ไม่ได้ค้าขายเลย เพราะไม่เก่งเรื่องการค้าขายและไม่มีทุนตั้งร้านด้วย ต้องมารับจ้างเขาอย่างนี้แหละ”

การปรับตัวของกลุ่มเขมรที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านโอรส์เม็ดเดิม นอกจากจะต้องปรับตัวทางด้านกายภาพ เพราะถูกเบียดพื้นที่ที่อยู่อาศัยจากการสร้างคาสีโนและตลาดโอรส์เม็ดแล้ว ยังต้องปรับตัวเพื่อการดำรงชีพในพื้นที่นี้ด้วย ส่วนปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนบ้านด่านเดิม แต่เดิมไปมาหาสู่กันตลอด ต่อมาเมื่อมีปัญหาชายแดนก็ขาดการติดต่อกันบ้าง แต่ก็ยังจำกันได้ตลอด (นายเพ็ง ซ้อมอาด. 11 มกราคม 2552. สัมภาษณ์)

นายเพ็ง ซ้อมอาด ได้เล่าเรื่องการย้ายถิ่นฐานของกลุ่มเขมรใหม่ว่า

“การย้ายถิ่นฐานมาค้าขายของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรใหม่ในพื้นที่จุดผ่านแดนช่องจอมเริ่มมีปรากฏมากยิ่งขึ้นหลังจากที่เปิดเป็นจุดถาวรในปี พ.ศ. 2504 แต่ก่อนก็ชาวบ้านพากันนำของป่าไปขายแลกกับคนไทย ต่อมาพ่อค้าแม่ค้าก็เริ่มนำสินค้ามาขายร่วมด้วย เช่นเครื่องใช้ไฟฟ้า เสื้อผ้า กระเป๋า นาฬิกา และเฟอร์นิเจอร์ เป็นต้น ทำให้คนเขมรที่อยู่เดิมต้องเปลี่ยนเป็นคนรับจ้าง และขับมอเตอร์ไซค์รับจ้าง เพราะสู้กับพ่อค้าแม่ค้าไม่ได้ เขาก็ย้ายมาเรื่อย ๆ ทั้งเข้าและออก ตอนปิดพรมแดน ไทยกับเขมรมีปัญหากัน ก็พากันย้ายกลับบ้านเกิดกันหมด ในพื้นที่แห่งนี้ก็มีแต่ทหารที่ดินส่วนใหญ่เป็นของทหาร โดยเฉพาะนายทหารใหญ่ ๆ มาจับจอง ชาวบ้านที่อยู่ที่นี่ก็มีทั้งคนอยู่เดิมและคนใหม่ ต่อมาเมื่อชายแดนสงบ มีการเปิดตลาดมาอีกครั้งหนึ่ง และเปิดบ่อนคาสีโน ทำให้คนเขมรพ่อค้าแม่ค้ามาเพิ่มมากขึ้น บางคนก็มาซื้อที่สร้างบ้านอยู่ถาวร บางคนก็มาเช่าตลาดขายของและนอนในตลาด ส่วนคนที่ข้ามไปขายในตลาดประเทศไทยก็ย้ายมาที่หลังเป็นส่วนใหญ่ ที่ทั้งคนที่มีบ้านอยู่ที่นี่และไม่มี ส่วนใหญ่ก็ไปนอนในตลาดเลย ส่วนสินค้าก็ให้คนอื่นเขามาส่งและมารับสินค้ากันที่ตลาดโอรส์เม็ด”

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เขมรเดิมกับกลุ่มใหม่ในประเทศกัมพูชา ยังมีความเหลื่อมล้ำกันพอสมควร จะเห็นได้ว่า กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชุมชนเดิมประกอบอาชีพแตกต่างกับกลุ่มใหม่ และเป็นผู้รับจ้างกลุ่มใหม่ที่ย้ายมาค้าขาย ซึ่งแสดงให้เห็นการเคลื่อนที่ของทุนในพื้นที่

ชายแดน แต่กลุ่มที่อยู่เดิมก็ต้องปรับตัวเองเข้ากับกลุ่มใหม่ที่มีบทบาททางด้านทุน เพื่อการดำรงชีพและอยู่ได้ในพื้นที่ชายแดน เช่น การปรับเปลี่ยนอาชีพเป็นคนรับจ้าง และขับมอเตอร์ไซค์รับจ้าง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อย้อนเข้ามาในพื้นที่ชุมชนบ้านด่าน กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนบ้านด่านก็มีการปรับตัวกลับกลุ่มทุนทั้งภายในและภายนอก แต่การปรับตัวทางวัฒนธรรมนั้นแตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนบ้านโอรเสม็ด กัมพูชา

คำเล่าของของชาวบ้านด่าน สรุปความได้ว่า

“เขมรที่มาค้าขายส่วนใหญ่เป็นคนย้ายมาจากที่อื่น ไม่ใช่คนอยู่ในโอรเสม็ด ผิดจะชาวเหมือนจีนและญวน พวกเราไม่ค่อยได้ยุ่งด้วยหรอก กลุ่มหมู่บ้านเราก็ไม่มีใครไปจับพ่อค้าแม่ค้าในนั้นเลย ไม่รู้เป็นไร ไม่มีใครแต่งงานกับคนเขมรพวกนี้เลย” (สรุปเสวนากลุ่ม เรื่อง กลุ่มเขมรในตลาด. 16 พฤศจิกายน 2551)

การแบ่งกลุ่มชาติพันธุ์ระหว่างกลุ่มเขมรเดิมกับกลุ่มที่ย้ายมาค้าขายในตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าชายแดนขององค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์เห็นได้ชัด มีการแบ่งแยกลักษณะหรือความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์อย่างชัดเจน ถึงแม้ว่าจะมีภาษาและวัฒนธรรมเหมือนกันก็ตาม กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนบ้านด่าน ได้อาศัยลักษณะความเป็นรัฐชาติเข้ามาช่วยร่วมกับปรับตัวกับกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่มาค้าขายในพื้นที่ชายแดน โดยที่กลุ่มในชุมชนบ้านด่านมีความสำนึกว่าตนเองเป็นคนไทย และมองกลุ่มที่อยู่ในตลาดว่าเป็นคนย้ายถิ่น และเป็นคนกัมพูชา มาอาศัยพื้นที่ที่ตนอยู่ก่อน การแบ่งแยกความเป็นชาติพันธุ์โดยอาศัยความแตกต่างทางด้านภาษาและรัฐชาติจึงถูกนำมาใช้ในพื้นที่บ้านด่าน

นายเจีย (นามสมมติ) เป็นผู้ดูแลทั่วไปในตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าชายแดน โดยได้รับค่าจ้างจากตลาดที่องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์เดือนละ 6,000 บาท มีรายได้เสริมจากรับส่งนักเรียนชาวกัมพูชาจากจุดผ่านแดนช่องจอม-โรงเรียนบ้านด่าน ส่วนคนอื่น ๆ ในหมู่บ้านก็ทำกัน มีเขาประจำรับส่งเด็กนักเรียน นักเรียนส่วนใหญ่เป็นลูกหลานของทหาร ตำรวจ พ่อค้าแม่ค้า ส่วนชาวบ้านในโอรเสม็ดก็เข้าเรียนในโรงเรียนโอรเสม็ดเอง ไม่ได้ข้ามมาเรียนในโรงเรียนบ้านด่าน (16 ตุลาคม 2551. สัมภาษณ์)

กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนบ้านด่านมีการปรับตัวทั้งทางด้านการผสมกลมกลืนและขัดแย้งกับกลุ่มกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่ย้ายมาใหม่ การข้ามมาเรียนในโรงเรียนบ้านด่านของนักเรียนกัมพูชาและการรับส่งนักเรียนด้วยความปลอดภัยของกลุ่มชาวบ้านตนเอง ทำให้มองเห็นถึงความเคลื่อนไหวของพรมแดน เส้นพรมแดนที่ขีดโดยรัฐชาติไม่ได้มีความหมายต่อการดำรงชีพของกลุ่ม

ชาติพันธุ์เขมรในชุมชนเดิมและกลุ่มใหม่ ในขณะเดียวกัน กลุ่มเยาวชนในหมู่บ้านด่านยังปรับตัวด้วยการไปอยู่ร่วมในตลาด และชมมอเตอร์ไซค์รับจ้างช่วยพ่อแม่ในวันเสาร์และวันอาทิตย์

ภาพที่ 17 มอเตอร์ไซค์รับจ้างรับส่งนักเรียนชาวกัมพูชาที่มาเรียนในโรงเรียนบ้านด่าน

ในมุมมองกลับกัน การนำแนวคิดลักษณะการสร้างชาติที่รัฐชาติได้เป็นผู้ดำเนินการให้กลุ่มชาติต่าง ๆ ในประเทศไทยโดยกระบวนการทวิลักษณ์ และให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ มีความสำคัญในความเป็นรัฐชาติ ส่งผลให้กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดนช่องจอมเน้นความเป็นรัฐชาติที่สื่อออกมาจากคำพูดในชีวิตประจำวันและการแสดงออกต่อกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่ค้าขายในตลาด ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์เขมรพ่อค้าแม่ค้าในตลาดต้องปรับตัวรับและสร้างความกลมกลืนไปด้วย ที่เห็นได้ชัดเจนมากที่สุดคือการปรับเปลี่ยนการใช้ภาษาในการสื่อสาร พ่อค้าแม่ค้าในตลาดทุกคนสามารถพูดภาษาไทยได้ แม้ว่าจะพูดภาษาไทยไม่ชัดเท่าใดนักก็ตาม แม้กระทั่งการสื่อสารกับคนเขมรในชุมชนบ้านด่านเองก็ตาม

ในคราวที่รัฐชาติมีปัญหาเกี่ยวกับชายแดน กลุ่มชาติพันธุ์เขมรทั้ง 2 กลุ่มชาติพันธุ์ในบ้างครั้งก็นำความเป็นรัฐชาติมาแสดงตนให้เห็นชัด และยืนยันว่าตนเองเป็นชาตินั้น ๆ เช่น

นายรังสรรค์ ทองนำ พ่อค้าขายกาแฟเคลื่อนที่ เข้ามาขายในตลาดช่องจอม กล่าวว่า

“การเปลี่ยนชื่อร้านกาแฟตนเองว่า ไทยแท้กาแฟ เพราะกระแสชาตินิยมกำลังแรงขึ้น คนที่มาเที่ยวซื้อของที่ตลาด ไม่อยากกินกาแฟคนเขมร ก็เลยต้องเปลี่ยน คนไทยทุกคนไม่อยากกินกาแฟคนเขมร ไม่รู้เป็นไร แต่ผมขายตรงนี้ประจำ คนที่มาเที่ยวก็ถามประจำว่า เป็นคนไทยหรือคนเขมร” (16 ตุลาคม 2551. สัมภาษณ์)

ภาพที่ 19 รถขายไทยแท้กาแฟ

ถึงแม้ว่าการเปลี่ยนชื่อร้านกาแฟเป็นชื่อแบบไทย ๆ เมื่อมองอย่างผิวเผินก็ไม่มีอะไรมากนัก แต่เมื่อมองอย่างพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้ว การนำรัฐชาติมาเป็นเครื่องมือในการปรับตัวในเชิงสร้างความขัดแย้งและแตกแยกระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ก็มีขึ้นมาในกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ชายแดน การสร้างอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ขึ้นมาใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนบ้านด่านมีการพัฒนาตามลำดับควบคู่กับการสร้างชาติของรัฐไทย

ภาพที่ 20 รถขายกาแฟคนไทยกาแฟ

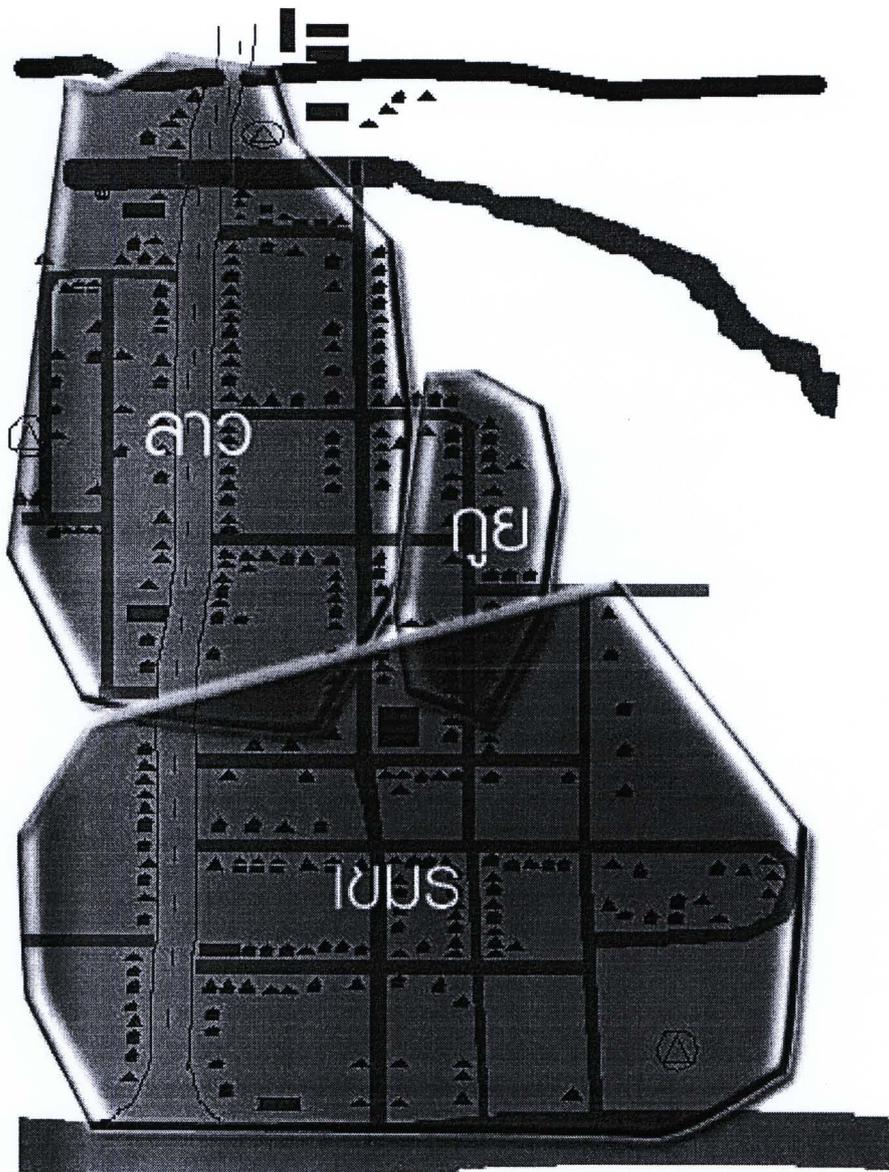
2. การปรับตัวกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น

กลุ่มชาติพันธุ์อื่น หมายถึง กลุ่มชาติพันธุ์ลาว กูย และกลุ่มอื่นที่มีภาษาและวัฒนธรรมแตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์เขมร กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหมดนี้ได้ย้ายมาอยู่อาศัยตั้งถิ่นฐานในภายหลังจากการย้ายหมู่บ้านด่านเดิมและบ้านอื่น ๆ มาอยู่ในที่ตั้งชุมชนบ้านด่านในปัจจุบัน กลุ่มที่ย้ายมากลุ่มแรกคือ กลุ่มชาติพันธุ์ลาว คนแรกที่ย้ายมาตั้งถิ่นฐานในชุมชนบ้านด่านนี้ ได้แก่ ครอบครัวของนางสมหวัง พลจิ้งหรีด อายุ 61 ปี

นางสมหวัง พลจิ้งหรีด เล่าว่า

“ย้ายมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 ย้ายมาจากกิ่งอำเภอขวาวสินรินทร์ โดยที่มาจับจองตามคำบอกเล่าของคนในหมู่บ้านเดิม และมีคนเขมรที่บ้านขวาวสินรินทร์ย้ายมาอยู่ก่อนแล้ว พ่อแม่จึงย้ายมาจับจองที่ทำมาหากินในที่นี้ ตอนที่ย้ายมานั้นอายุ 13 ปี พูดภาษาเขมรไม่ได้ ตอนนั้นก็พูดไม่ได้เหมือนกัน แต่ฟังออกหมด ลูกหลานพูดได้หมดทั้งลาว เขมร และกูย”

หลังจากนั้นกลุ่มชาติพันธุ์ลาวจากอำเภออื่น ๆ และจังหวัดอื่น ๆ ในภาคอีสานย้ายมาจับจองพื้นที่ที่ทำมาหากินโดยลำดับ

ภาพที่ 21 ภาพแสดงกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนบ้านด่านปัจจุบัน

จากภาพประมวลผลโดยรวมของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนบ้านด่าน จะเห็นได้ว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความหนาแน่นเพิ่มขึ้นจากอดีตที่มีการย้ายถิ่นฐานมาโดยลำดับ คือกลุ่มชาติพันธุ์ลาว เพราะในปัจจุบันตามแผนผังที่แสดงจะเห็นว่า มีจำนวนเทียบเท่ากับกลุ่มชาติพันธุ์เขมร

การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรกับกลุ่มชาติพันธุ์ลาว มีพัฒนาการมาโดยลำดับ ในอดีตกลุ่มชาติพันธุ์เขมรไม่ยอมรับกลุ่มชาติพันธุ์ลาวนัก แต่ปัจจุบันมีการหลอมรวมเข้าด้วยกันและอยู่ด้วยกันไม่มีการแบ่งแยกกัน

นางบุญมา จันทร์หอม อายุ 59 ปี เป็นคนบ้านด่านโดยกำเนิด แต่แต่งงานกับกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ได้เล่าว่า

"แฟนเป็นคนลาว ชุมพลบุรี ย้ายมาอยู่ที่นี่แล้วชอบพอกัน ก็เลยแต่งงานกัน แฟนชายที่นาใหญ่ ๆ มาซื้อที่นาเล็ก ๆ ทำนาที่เดิมไม่ได้ผล ก็เลยอพยพมาอยู่ที่บ้านด่านนี้ เจอกันตั้งแต่อายุ 10 กว่าปีแล้ว อยู่ที่นี่ตั้งแต่เกิดไม่อยากจะย้ายไปไหน แต่ก่อนเขมรรังเกียจลาว ...มีคำร้องล้อกันตอนเป็นเด็กว่า

"เลียวกันตราฮี้ ซีกากประฮก เลียวแบกซริอก ซีบ้อกกันแจ้อจ"

แปลว่า ลาวซี้ซ่า กินกากปลาร้า ลาวบ้านแตก กินแมงกูดจี (แมลงชนิดหนึ่งอยู่ในกองซี้ควาย)

แต่ก่อนแบ่งลาวแบ่งเขมรอยู่ เขมรเยอะกว่า ก็พากันดำน้ำ ใล้ลาว อีลาว บางทีก็รูมตี แยกชั้นวรรณะกัน ด้วยให้เหตุผลว่า ลาวกินสกปรก ไปเจออะไรของคนอื่นก็เก็บของคนอื่นกิน ลาวมาก็ชวดลวด...ตอนมีปัญหาชายแดนก็ย้ายไปอยู่บ้านเดิมบ้านแฟน 7 ปี แต่ก็ทำนาไม่ได้ ก็เลยย้ายมาอยู่ที่บ้านด่านคืน "ลูกระเบิดลูกปืนไม่ได้ใส่ชื่อพวกมึงหรอก ถึงเวลาตายก็ตาย อยู่นี้ลำบาก ปีสองเจ็ด ชายของที่ตลาดช่องจอมติดกับจุดผ่านแดน ตอนนี้อูทูดไทยหมด ส่วนใหญ่ไม่พูดเขมร เป็นไทยล้วน ๆ" (1 พฤศจิกายน 2551. สัมภาษณ์)

จากข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการยอมรับและการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ เริ่มต้นด้วยการตั้งข้อรังเกียจก่อน ต่อมา มีการยอมรับกันมาโดยลำดับ การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร การปรับทัศนคติในเรื่องการทำงาน และการใช้ภาษาในการสื่อสารกันทำให้เกิดการปรับตัวเข้าหากันโดยกลมกลืน

"แฟนเป็นคนลาวมาอยู่ประมาณ 2510 เขาก็มาเอาที่เอาทาง หากินง่าย ปลูกอะไรก็เกิดง่าย ไม่ต้องใส่ปุ๋ย คนลาวขยันกว่า พ่อแม่เราก็ขายให้เขาหมด อ้างว่าไปตากดวงเอาใหม่ แต่พอเขาไม่ไปตากก็เลยไม่มี แต่ก่อนพูดลาวไม่ได้ ก็พูดภาษาไทยในการสื่อสาร พูดไปพูดมาก็ได้ อยู่ร่วมกัน..." (นางบุญมา จันทร์หอม. 1 พฤศจิกายน 2551. สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม การปรับตัวเริ่มต้นที่กลุ่มใหญ่ก่อน กลุ่มชาติพันธุ์เขมรเป็นผู้นำชุมชน กลุ่มอื่น ๆ ที่ย้ายเข้ามาอยู่ทีหลังก็ปรับตัวเข้ากับกลุ่มเขมร และพยายามนำวัฒนธรรมตนสอดแทรกเข้ามาโดยลำดับ แม้กระนั้นก็ตามท่ามกลางความกลมกลืนระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการปรับตัวกันอยู่นั้น ความสำนึกในกลุ่มชาติพันธุ์ก็มีอยู่ในตัวตนของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์เช่นเดียวกัน เช่น คำกล่าวของนายเจ็ย (นามสมมติ)กลุ่มชาติพันธุ์เขมร กล่าวถึงการทำบุญในพุทธศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวว่า

“เขมรทำบุญมากกว่า ลาวไม่ค่อยทำบุญ ชอบความสนุกสนาน แต่ก็ไม่ค่อยทำบุญทำทานเท่าไร” (นายสปี ดิงาม. 1 พฤศจิกายน 2551. สัมภาษณ์)

ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์กวยในชุมชนบ้านด่าน มาอาศัยอยู่พร้อม ๆ กับลาว แต่มีจำนวนน้อยมากกว่า ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 14 แต่งงานกับกลุ่มชาติพันธุ์ลาว บอกว่า ไม่มีความรังเกียจในเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์กวยหรือ แต่ในอดีตตอนเป็นเด็กก็มีการหยอกล้อกันเป็นเรื่องธรรมดา เพราะเขมรเชื่อว่าตนเองเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมากกว่า และอาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้มากกว่า แม้กลุ่มอื่น ๆ ก็ตาม กลุ่มเขมรก็ดูถูกเหมือนกันหมด (นายวิชัย บุรณเจริญ. 30 กันยายน 2551. สัมภาษณ์)

อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์กวยที่ย้ายมาอาศัยอยู่ในชุมชนบ้านด่านไม่แสดงอัตลักษณ์อย่างอื่นที่เป็นที่ชัดเจนนอกจากภาษาที่ชาวกวยใช้พูดกัน แต่ชาวกวยมีการปรับตัวเข้ากับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นได้ดีกว่ากลุ่มชาติพันธุ์เขมรและลาว ดังจะเห็นชาวกวยจากกลุ่มตัวอย่างที่ได้ให้ข้อมูลมาทั้งหมดสามารถใช้ภาษาในการสื่อสารได้ครบทั้ง 4 ภาษา คือ ภาษากวย ภาษาเขมร ภาษาลาว และภาษาไทย

ในหมู่บ้านใกล้เคียงห่างจากหมู่บ้านด่านประมาณ 3 กิโลเมตร คือ หมู่บ้านโพนทอง ตำบลด่าน กาบเชิง มีชาวกวยอพยพย้ายถิ่นอยู่หลายช่วง จากการศึกษาของกรณีการสุทธสวัสดิ์ พบว่าการอพยพย้ายถิ่น พ.ศ. 2506-2521 มีสาเหตุมาจากปัจจัยผลักดันทางด้านเศรษฐกิจ คือ มีที่ดินทำกินน้อย การทำมาหากินมีความยากลำบาก ฐานะทางครอบครัวยากจน ส่งผลให้รายได้ต่ำ และไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ส่วนปัจจัยที่ทำให้กลุ่มชนส่วยต้องอพยพมาอยู่ที่บ้าน โพนทอง เป็นปัจจัยดึงดูดทางด้านธรรมชาติ เนื่องจากเป็นแหล่งที่มีทรัพยากรธรรมชาติ ดิน และ น้ำอุดมสมบูรณ์ เพียงพอแก่การประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม สภาพความเป็นอยู่ของกลุ่มชนส่วยเป็นแบบเรียบง่าย อาศัยธรรมชาติ อาชีพหลักคือ การทำนา อาชีพเสริม คือ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ประเพณีพิธีกรรมในวิถีชีวิต ได้แก่ ประเพณีการเกิด การบวช การแต่งงาน และการตาย กลุ่มชนส่วยกลุ่มนี้อพยพมาจากอำเภอสังขะ ศีขรภูมิ ลำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์

การอพยพย้ายถิ่นออกไปจากหมู่บ้านโพนทองในปี พ.ศ. 2522-2524 เป็นการอพยพกลับภูมิลำเนาเดิม เนื่องจาก ปัจจัยผลักดันทางด้านสังคม คือ หนีภัยผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ และเมื่อเหตุการณ์สงบ กลุ่มชนส่วยกลุ่มนี้จึงได้อพยพกลับมาที่บ้านโพนทองอีกครั้งหนึ่ง

และการอพยพย้ายถิ่นในช่วง พ.ศ. 2525-2537 เป็นกลุ่มชนส่วยที่เคยอพยพมาอยู่ที่บ้านโพนทอง ในช่วงที่ 1 และเป็นกลุ่มที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานใหม่ ซึ่งมีปัจจัยผลักดันทางด้านเศรษฐกิจ คือ ฐานะทางครอบครัวยากจน มีสาเหตุมาจากได้รับผลผลิตทางการเกษตรไม่เต็มที่ ส่วนปัจจัย ดึงดูด

ทางด้านธรรมชาติ เป็นผลมาจากบริเวณบ้านโพหนองมีดินและน้ำอุดมสมบูรณ์ อีกทั้งกลุ่มชนส่วยกลุ่มเดิมมีบ้านและที่ดินอยู่ที่บ้านโพหนองก่อนแล้ว สภาพความเป็นอยู่ของกลุ่มชนส่วยดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย อาศัยธรรมชาติ อาชีพหลัก คือ ทำนา อาชีพเสริมคือ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และการปลูกปอแก้ว การสร้างที่อยู่อาศัย จะตั้งตามเส้นทางคมนาคม ระบบครอบครัวเป็นครอบครัวเดี่ยว การปกครองหมู่บ้านแบ่งเป็น ระบบคุ้ม แต่ละคุ้มเป็นกลุ่มตระกูลเดียวกัน (กรรณิการ์ สุขสวัสดิ์. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541 : บทคัดย่อ)

กลุ่มชาติพันธุ์เขมรและลาวในชุมชนบ้านด่าน จึงไม่ต้องมีความพยายามในการปรับตัวเข้ากับกลุ่มกวยเท่าใดนัก ถ้าหากจะยกตระกูลภาษาของเขมร กวย และลาว มาศึกษาควบคู่กันด้วย ก็จะเป็นว่า ภาษาเขมรและภาษากวย อยู่ในตระกูลภาษาเดียวกัน (language family) คือ ตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก สาขาย่อยตระกูลภาษามอญ-เขมร ส่วนลาวและไทยอยู่ในตระกูลภาษาเดียวกันคือ ซิโนทิเบต (sino-thibaton) สาขาย่อยตระกูลภาษาไท-กะได เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์กวยสามารถปรับตัวทางการสื่อสารเข้ากับกลุ่มชาติพันธุ์เขมรได้ง่ายกว่ากลุ่มชาติพันธุ์ลาว อย่างไรก็ตามแม้กวยพยายามปรับตัวเข้ากับกลุ่มชาติพันธุ์เขมร แต่ก็มี การล้อกวยจากกลุ่มใหญ่ซึ่งเป็นชาติพันธุ์เขมรในชุมชน ซึ่งเป็นคำล้อกวยลับหลังเล่นกันในกลุ่มชาติพันธุ์เขมรเอง เช่นคำว่า “กวยกะเนะฮ์” และ “กวยปี้กะเนิด” เมื่อผวนคำทั้งสองนี้แล้วกลายเป็นคำหยาบในภาษาเขมร

ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ เช่น จีนและไทย เป็นต้น เดินทางเข้ามาเพื่อประกอบอาชีพ โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์จีน หรือที่ไทยเรียกว่า “คนไทยเชื้อสายจีน” เดินทางเข้ามาในภายหลังและมาประกอบอาชีพค้าขาย เป็นเจ้าแกแ้วอ้อย และเปิดร้านค้าขายโดยลำดับ ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์ไทยหรือคนไทยที่ไม่ได้พูดภาษาลาว ก็เดินทางมาจากถิ่นต่าง ๆ เช่น ตราด ระยอง นครราชสีมา และกรุงเทพมหานคร เป็นต้น มาเพื่อเป็นประกอบอาชีพรับราชการ และอยู่ในพื้นที่ตลอด จึงมีบ้านเรือนอยู่ในชุมชนนี้ ต่อมาเมื่อเกษียณอายุก็ปักหลักทำมาหากินในอาชีพอื่นต่อ เช่น เปิดร้านขายของ สร้างหอพักให้เช่า และทำธุรกิจอื่น ๆ เป็นต้น กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนบ้านด่านสามารถปรับตัวเข้ากับกลุ่มนี้ได้เป็นอย่างดี สาเหตุเนื่องจากกลุ่มจีนเป็นกลุ่มที่เป็นนายทุนเป็นส่วนใหญ่ และกลุ่มไทยเป็นกลุ่มที่กลุ่มชาติพันธุ์เขมรให้การยอมรับเพราะเป็นข้าราชการเป็นส่วนใหญ่ จึงคิดว่ามีอำนาจอยู่ จึงสามารถปรับตัวเข้ากับกลุ่มนี้ได้ง่าย ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ก็ไม่ได้ปรากฏกับกลุ่มเหล่านี้

3. การปรับตัวกับการช่วงชิงพื้นที่ก่อนและหลังพัฒนาพื้นที่ชายแดนของรัฐชาติ

พื้นที่ (space) ในทัศนะของนักคิดหลังสมัยใหม่ เป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมที่ประจุด้วยความหมาย (coded space) อภิญาฎา ชูสกุล, 2543 : 65-66) พื้นที่นี้เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นด้วยการนิยามความหมาย กำหนดในจินตนาการว่าคืออะไร มีหน้าตาอย่างไร ซึ่งรวมไปถึงอำนาจที่เกิดขึ้นในการกำหนดมนุษย์ที่สัมพันธ์กับพื้นที่ นักวิชาการหลังสมัยใหม่ยังให้ข้อสังเกตอีกว่า มักจะเกิดการครอบงำ (domination) และการต่อต้าน (resistance)

เมื่อย้อนกลับไปมองอดีตก่อนมีการเปิดเป็นด่านข้ามแดนโดยกำหนดเป็นจุดผ่อนปรน และจุดผ่านแดนถาวรตามลำดับนั้น จะเป็นได้ว่า พื้นที่แห่งนี้เกิดกระบวนการช่วงชิงพื้นที่ทั้งในกระบวนการครอบงำและการต่อต้านในท่วงทำนองความเป็นรัฐชาติและความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ การช่วงชิงในเชิงการนิยามความหมายแห่งพื้นที่ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในเขตแดนไทยและกัมพูชา กลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่โยกย้ายถิ่นฐานด้วยการนิยามความหมายพื้นที่ชายแดนเพื่อการประกอบอาชีพและการค้าขาย ในขณะที่รัฐก็ได้เข้าช่วงชิงพื้นที่ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงเป็นพื้นฐาน

การให้ความหมายในพื้นที่ความเป็นรัฐชาติ ครอบคลุมถึงทุกที่ทุกคนที่อยู่ในขอบขัณฑ์สยามรัฐ โดยช่วงชิงความหมายอย่างครอบงำผู้คนที่อยู่ในพื้นที่เพื่อหลอมรวมความเป็นคนสัญชาติไทย ดังข้อความนี้ว่า

“สยามเป็นชื่อของรัฐประชาชาติรัฐหนึ่งไปโดยเด็ดขาด และไม่ได้เป็นชื่อเฉพาะของชนชาติใดชนชาติเดียว ไม่ว่าเขาจะเป็นชนชาติเขมร ลาว กะเหรี่ยง ส่วย ไทย ฯลฯ ทุกคนมีศักดิ์ และมีสิทธิ์ในฐานะประชาชนชาวสยามอย่างเท่าเทียมกัน ...” (จิตร ภูมิศักดิ์, 2535 : 235)

บทกล่าวในหนังสือความเป็นมาของคำสยามไทย ลาว ขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ โดยจิตร ภูมิศักดิ์ แสดงให้เห็นความสนใจในการศึกษาเรื่องความเป็นชนชาติในแผ่นดินเดียวกัน กล่าวคือ แผ่นดินสยามมีผู้คนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก การมองในลักษณะที่จิตร ภูมิศักดิ์ มองนี้ เป็นการมองในมุมตรงกันข้ามกับความเป็นรัฐชาติที่รัฐไทยได้พยายามหลอมรวมให้คนในแผ่นดินเดียวกันถึงแม้จะมีเชื้อชาติแตกต่างกันเมื่ออยู่ในกรอบเส้นเขตแดนที่ได้กำหนดถือว่าเป็นคนชาติเดียวกัน คือ ชาติไทย

บทบาทของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ต่อการจัดการพื้นที่ที่ตนเองอาศัยอยู่มีโอกาสน้อย เพราะกระบวนการสร้างชาติ ถ้านับตั้งแต่กระแสการสร้างเอกภาพภายใต้อำนาจจากศูนย์กลาง

การศึกษาความเป็นตัวตนของชนชาติต่าง ๆ ในไทยโดยตั้งคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ชาติไทยขึ้นในปี พ.ศ. 2495 โดยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลย์สงคราม ยิ่งทำให้กระแสชาตินิยมเพิ่มมากขึ้น

การพัฒนาทางด้านการค้าและการลงทุนก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ต่าง ๆ ได้รับการพัฒนาโดยใช้กระบวนการสนับสนุนจากต่างชาติ โดยเฉพาะอเมริกา ไทยได้จัดตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นในปี พ.ศ. 2502 ต่อมาก็กลายเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในช่วงระยะเวลานี้ตรงกับช่วงระยะเวลาการย้ายหมู่บ้านด้านเดิม มาตั้งอยู่ในที่ตั้งในปัจจุบัน คือ 2504 แสดงถึงการเริ่มต้นแห่งการพัฒนาชนบทมากยิ่งขึ้น และในปีต่อ ๆ มา กระแสการต่อต้านคอมมิวนิสต์ก็เกิดเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร¹⁵

ชาวบ้านด้านใต้เล่าเกี่ยวกับการจับปืนต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ด้วยความเต็มใจ หลังจากรัฐไทยมีโครงการเกี่ยวกับความมั่นคงในพื้นที่ชายแดน เช่น ทสปช. อปพร. เป็นต้น ชุมชนบ้านด่านก็ไม่วายจะต้องอยู่ในโครงการแบบนี้ด้วย

นอกจากโครงการต่าง ๆ ที่รัฐได้กำหนดขึ้นแล้ว การขยายตัวของความเจริญ ไม่ว่าจะเป็นโรงงาน อุตสาหกรรม และการค้าการลงทุนในพื้นที่ชายแดน ยังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ อีกด้วย มิหนำซ้ำปัญหาต่าง ๆ ก็ย่อมเกิดขึ้นตามไปด้วย ความสำนึกในในความเป็นชาติพันธุ์ ความเป็นชุมชนชนบท และวิถีชีวิตดั้งเดิมก็เริ่มลดน้อยถอยลงไปหน่วยงาน องค์กร และสถาบันทางสังคมในพื้นที่เริ่มไม่สามารถตอบสนองตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ไม่ครบถ้วน

อย่างไรก็ตาม กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนบ้านด่าน ถึงแม้จะได้รับผลกระทบดังกล่าวมาแล้วก็ตาม การดิ้นรนต่อสู้เพื่อการดำรงชีพอยู่ในพื้นที่ชายแดนให้ได้ จะต้องสูญเสียบางอย่างเพื่อการดำรงไว้ซึ่งบางอย่าง สิ่งที่สูญเสียอาจกล่าวได้ว่ามีทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม รูปธรรมหรือทรัพยากร คือ พื้นที่ดั้งเดิม หรือพื้นที่ที่เป็นที่อยู่อาศัยเดิมซึ่งสืบทอดต่อกันมาบรรพบุรุษมาแล้วหลายรุ่น ต้องถูกทิ้งให้รกร้างว่างเปล่า เพราะการถูกเกณฑ์มาอยู่ในพื้นที่ใหม่ คือ ชุมชนบ้านด่านในปัจจุบัน โดยการรวบรวมหลายชุมชนดั้งเดิมมาตั้งอยู่ร่วมกันใหม่ ซึ่งเป็นผลงานของเจ้าหน้าที่รัฐชาติ และเป็นผลสำเร็จด้วยดี สิ่งที่กลุ่มชาติพันธุ์เขมรได้มากก็คือ การรวมตัวของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่มาอาศัยอยู่ด้วยกันเพิ่มมากขึ้น และเริ่มมีการต่อรองกับอำนาจรัฐเพิ่มขึ้น

มาตรการต่าง ๆ ที่รัฐได้จัดการกำหนดและควบคุมพื้นที่ชายแดนอย่างต่อเนื่อง เริ่มจากการประกาศที่กำหนดพื้นที่ การสร้างตลาด OTOP การจัดระเบียบตลาด การกำหนดระเบียบ

¹⁵ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ยงยุทธ ชูแว่น. ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่นาคตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย. (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), หน้า 48.

การค้าขายในตลาด และการจัดการเรื่องการข้ามแดน เหล่านี้ทำให้มองเห็นการเข้าไปชั่งชั่งพื้นที่ชายแดนระหว่างรัฐชาติกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในชุมชนบ้านด่านซึ่งต้องปรับตัวในการจัดการพื้นที่และทรัพยากรซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับรัฐชาติอย่างมากในการชั่งชั่งการจัดการพื้นที่ชายแดนถึงแม้รัฐเข้าใจอย่างดีเกี่ยวกับแนวพรมแดนต่าง ๆ มีการข้ามเข้าออกตามวิถีผู้คนในพื้นที่ก็ตามถึงแม้การประกาศในบางเรื่อง เช่น การข้ามไปเล่นการพนัน การค้าสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ และการควบคุมการซื้อสินค้าปลอดภาษีเข้ามาในประเทศ เป็นต้น แต่รัฐก็ยังยืนยันในสิทธิที่ตนจะควบคุมพื้นที่

ประเด็นการจัดการทรัพยากรมาร่วมศึกษาเกี่ยวกับการปรับตัวในชุมชนจะทำให้เรามองเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในหน่วยที่ศึกษารวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันทั้งในระดับชุมชนและกับสังคมในวงกว้างภายนอก ซึ่งจะเปลี่ยนแปลงคลี่คลายไปในช่วงเวลาต่าง ๆ สัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้จะทำให้ผลทำให้การจัดการทรัพยากรเปลี่ยนไปด้วย

การใช้การจัดการทรัพยากรของชุมชนเป็นแกนกลางศึกษาชาติพันธุ์สามารถโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสังคมในวงกว้างหรือกับรัฐได้ง่ายขึ้น เพราะสังคมในวงกว้างหรือระดับรัฐนั้นมีแนวโน้มในการเข้ามาครอบงำในการใช้ทรัพยากรโดยผ่านกลไกต่าง ๆ มาทุกยุคทุกสมัยอยู่แล้ว ปัจจัยภายนอกดังกล่าวนี้มีผลต่อการจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ โดยตรง (วิทยา อารณ, 2544 : 3)

การจัดการทรัพยากรอาจเริ่มจากการตั้งถิ่นฐานซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านมีความเป็นอยู่แบบยังชีพให้ความสำคัญต่อความสมบูรณ์ของธรรมชาติ ต่อมาก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนดังกล่าวกับสังคมภายนอกที่ใหญ่กว่าและกับรัฐเพราะเรื่องดังกล่าวจะมีผลกระทบต่อการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านซึ่งจะคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปในช่วงเวลาต่าง ๆ อันหมายถึง การปรับตัวของชาวบ้านโดยมองเห็นได้จากการปรับตัวในเรื่องต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งจะมีความซับซ้อนเพิ่มขึ้น เพราะมีปัจจัยและตัวแปรต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องมากยิ่งขึ้น (ยงยุทธ ชูแว่น, 2551 หน้า 349 อ้างถึง ให้ดูตัวอย่างการศึกษาในลักษณะนี้ได้จาก วิทยา อารณ, 2544)

การจัดการทรัพยากรในพื้นที่ชายแดนของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนบ้านด่านเดิม ยังไม่มีองค์กรภาครัฐเข้าไปร่วมจัดการ กลุ่มชาติพันธุ์เขมรปรับตัวกับการจัดการทรัพยากรเอง ประกอบอาชีพทำนาไร¹⁰ หาของป่าและสัตว์ป่าในกาดำรงชีพ ยังไม่มีการค้าขายด้วยเงินทอง แต่มี

¹⁰ ทำนาไร หมายถึง ทำนาด้วยวิธีการปลูกเมล็ดพันธุ์ข้าวในไร่ที่ตากถางป่าบริเวณรอบพื้นที่หมู่บ้าน ซึ่งไม่เหมือนกับการทำนาด้วยวิธีการหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวเพื่อนำต้นกล้าข้าวไปปักดำ

สุรินทร์ เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม 2536 ได้ทรงทราบว่ามีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด จึงมีพระราชดำริที่จะให้มีการอนุรักษ์ป่าแห่งนี้ โดยจัดตั้งเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและแหล่งต้นน้ำลำธารสืบไป ซึ่งสำนักราชเลขาธิการได้แจ้งให้กรมป่าไม้ดำเนินการต่อไปตามหนังสือ ที่ รล.0009/82 ลงวันที่ 5 มกราคม 2537 (สภาพป่าโดยทั่วไป เป็นป่าดิบแล้ง มีสภาพที่อุดมสมบูรณ์มาก อยู่ในพื้นที่ที่กำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2531 ชั้น 4B มิไม่มีค่าขึ้นอยู่หนาแน่นประกอบด้วย พะยูง ประดู่ มะค่าโมง นนทรี มะค่าแต้ ฯลฯ พร้อมทั้งเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าหลายชนิด เช่น ลิงแสม ลิงลม ชะมด อีเห็น หม่าจิ้งจอก เก้ง ไก่ป่า นกเขาเปล้า นกแซงแซว นกกระจ่างหัวหงอก ฯลฯ

- เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยทับทัน-ห้วยสำราญ เห็นว่าหากมีการเพิกถอน จะทำให้ผืนป่าของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยทับทัน-ห้วยสำราญ จะถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน และส่งผลกระทบต่อกรย้ายถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าภายในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าได้

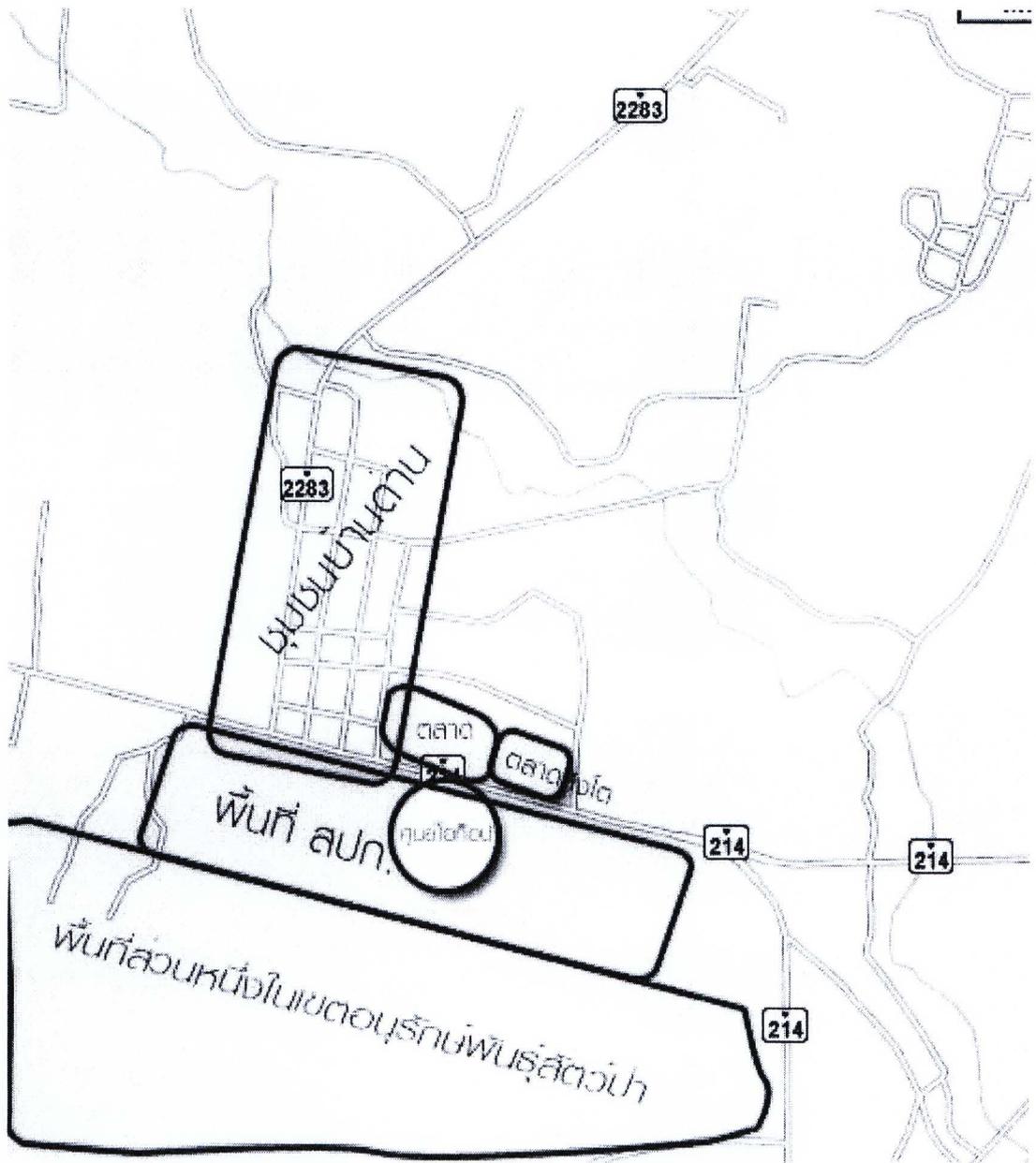
- องค์การบริหารส่วนตำบลด่าน องค์การบริหารส่วนตำบลด่าน ซึ่งเป็นตำบลท้องที่ ได้จัดประชุมพิจารณาเกี่ยวกับการขอใช้ และเพิกถอนเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบริเวณด้านชายแดนช่องจอม เพื่อพัฒนารองรับการเป็นศูนย์กลางการค้าอินโดจีน เมื่อวันที่ 27 กันยายน 2547 ที่ประชุมโดยเสียงส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยที่จะให้มีการเพิกถอนเขตป่า กล่าวคือ ไม่เห็นชอบ 24 เสียง เห็นชอบ 5 เสียง และงดออกเสียง 1 เสียง

ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงแรงต่อต้านในการพัฒนาพื้นที่ชายแดนที่รัฐได้นำเสนอผ่านมุมมองในการจัดการพื้นที่อย่างเบ็ดเสร็จและหวังครอบงำ อันแสดงถึงแรงตอร์องระหว่างคนของรัฐและเสียงจากผู้แทนชาวบ้าน อย่างไรก็ตามรัฐไม่ยอมแพ้ในการจัดการพื้นที่ องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) ก็ได้ก้าวล่วงความเป็นท้องถิ่นเข้ามาจัดการพื้นที่ร่วมด้วย ช่วงชิงพื้นที่ที่กลุ่มผู้คนในพื้นที่ตระหนักถึงผลกระทบ โดยการให้ความหมายด้านการพัฒนาพื้นที่เพื่อเป็นศูนย์การค้าอินโดจีน โดยใช้พื้นที่เดิมเคยเป็นที่ตั้งของโรงเรียน ผ่านกระบวนการแทรกแซงอำนาจรัฐ ให้กรมอนุรักษ์เป็นผู้ดูแลต่อ โรงเรียนเคยทำหนังสือทักท้วงในการใช้พื้นที่แห่งนี้ก็ไม่สำเร็จ โดยสำนักกฤษฎีกาก็ตีความให้ความหมายพื้นที่เป็นของรัฐ โรงเรียนไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้องในการจัดการพื้นที่ ถึงแม้จะเป็นสถานที่ดั้งเดิม ความขัดแย้งและแรงต่อต้านระหว่างกระบวนการรัฐที่เป็นส่วนภูมิภาค ท้องถิ่น และส่วนกลาง ก็สะท้อนให้เห็นถึงรอยโหว่ในการทำงาน มองเห็นกระบวนการในการช่วงชิงพื้นที่เพื่อผลประโยชน์ในมุมมองของรัฐที่แตกต่างกัน

การก่อตัวโครงการพัฒนาพื้นที่ชายแดนที่ปรากฏขึ้น เกิดมีความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับผู้ค้าในพื้นที่ ผู้คนในชุมชน และการจัดการคาสโน ถือว่าเป็นกระบวนการสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจเหนือพื้นที่ได้อย่างสิ้นเชิง ซึ่งอาจเรียกได้ว่า “เป็นเทคนิควิทยาการของการครอบงำเชิงพื้นที่” (Pile 1997 : 3 อ้างใน พุกฤษ์ เกาถวิล. (วารสารศิลปศาสตร์ฉบับพิเศษ) 2552 : 33) การต่อรองเชิงอำนาจกับผู้ค้าชายซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในกัมพูชามาค้าขายข้ามแดนในพื้นที่ที่รัฐมีอำนาจจัดการแทบจะไม่มี “ใบเสร็จเขียนว่า 1,000 บาท แต่เก็บค่าเช่า 2,000 บาท ผมไม่รู้จะทำอย่างไรก็ให้เขาไป” และ “ทุกวันนี้ ของขายไม่ค่อยได้ คนน้อย บางทีตำรวจก็มาจับ เพราะเป็นซีดีเถื่อน เงินที่ขายได้ก็ให้ตำรวจหมด ค่าเช่าก็เอามาจากแฟนที่ทำงานในคาสโนมาจ่าย แต่ก็ไม่รู้จะทำอะไร ได้บ้างเสียบ้างก็ไม่มีอะไร (เสียงสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการกับพ่อค้าที่ขายของในตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าช่องจอม) รัฐพยายามปิดช่องการต่อรองเชิงอำนาจให้หมดสิ้นไป แต่ในขณะเดียวกันนั้นการปรับตัวก็ต้องมีเพิ่มมากขึ้นและหลากหลาย กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าต้องหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อหาช่องทางในการต่อรองให้ได้เพิ่มมากขึ้นเพื่อการอยู่รอด

การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชุมชนบ้านด่าน จึงมีความซับซ้อนทั้งทางด้านกลุ่มชาติพันธุ์เขมรใหม่ที่ย้ายมาประกอบอาชีพ กลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่ย้ายมาอยู่ร่วมด้วย การจัดการพื้นที่รัฐชาติ และนโยบายเพื่อความมั่นคงในพื้นที่ชายแดนที่รัฐชาติได้กำหนดตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งมีการช่วงชิงด้านความหมายการใช้พื้นที่ตลอดเวลา

พื้นที่ในจินตนาการของคนตัวเล็กตัวน้อยในชุมชนซึ่งไม่มีโอกาสเข้าไปมีบทบาทในการจัดการพื้นที่ที่รัฐยึดครองและครอบงำโดยเทคนิควิทยาการเลิศล้ำว่า “ชุมชนจะอยู่อย่างเรียบง่ายปกติสุข มีความสะดวก ชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และเจริญก้าวหน้า” ก็เป็นเพียงความฝัน เพราะปัญหาต่าง ๆ ที่รู้มรเ้าได้แก่ ผู้คนพลุกพล่านในชุมชนมากขึ้น ปัญหาการค้ายาเสพติด และการเข้ามายุ่งยามของเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ในชุมชนเพิ่มมากขึ้น เป็นต้น ผู้คนในชุมชนต่างพูดกันว่า “พวกเขาเป็นคนจัดการ” การดิ้นรนเพื่อการปรับตัวให้อยู่รอดในชุมชนและวิถีชีวิตในพื้นที่แห่งนี้ต่อไปอย่างไม่ลดละ คนเฒ่าคนแก่มักจะเล่าถึงอดีตของตนเองก่อนมีตลาดและการเปิดจุดผ่านแดนถาวรว่า “แต่ก่อนหากินง่าย ของป่าก็หาได้ การหุงหาอาหารก็ล้วนแต่ไม่มีพิษภัยต่อร่างกาย ปัจจุบันแทบจะหากินไม่ได้เลย ซึ่งอย่างเดียว อาหารก็ถูกปรับเปลี่ยนเป็นอาหารถุงอาหารมัน ๆ แต่ก็ต้องกินเพราะหาไม่ได้แล้ว”

ภาพที่ 22 แสดงพื้นที่บริเวณรอบชุมชนบ้านด่าน

ที่มา : ดัดแปลงจาก www.googleearth.com

4. การปรับตัวกับพื้นที่เลือนไหลผ่านมุมมองชีวิตประจำวัน

พื้นที่ชายแดนถึงแม้จะเป็นพื้นที่ที่หลายฝ่ายพยายามครอบงำอย่างเบ็ดเสร็จ แต่ก็มักจะมีรอยแยก ช่องโหว่ กำกวม ไม่ลงรอย และเลือนไหลอยู่ตลอดเวลา การปรับตัวของผู้คนในพื้นที่เลือนไหลผ่านมุมมองสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่ต้องมาใช้ในการจินตนาการเชิงพื้นที่ อำนาจรัฐที่พยายามเข้าไปจัดการในพื้นที่ช่องจอมในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ เป็นดังพื้นที่ที่เลือนไหลไม่

หยุดนิ่ง ผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้นดินร่นด้วยวิธีการที่แม้โอกาสที่เป็นรอยโหว่แห่งอำนาจจะมีหรือไม่ก็ตาม จะเห็นชัดจากมุมมองชีวิตของผู้คนในพื้นที่ชายแดนช่องจอม ดังนี้

4.1 ผู้แทนตลอดการแห่งอำนาจรัฐ

การแบ่งอำนาจจากส่วนกลางให้กับการปกครองส่วนภูมิกาศนั้น นอกจากจังหวัด และอำเภอแล้ว ตำบลและหมู่บ้านยังเป็นส่วนที่ย่อยที่สุดของระบบการแบ่งอำนาจ (seconcentration) บทบาทกำนันและผู้ใหญ่บ้าน ได้แปรเปลี่ยนสภาพจาก"นักการเมืองท้องถิ่น" ซึ่งเป็นแกนขาของการปกครองส่วนภูมิกาศ กลายเป็น "นักปกครองท้องถิ่น" ไปเสียแล้ว และนับเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่ง การทำงานและอำนาจหน้าที่ของกำนันผู้ใหญ่บ้าน จึงกลายเป็นว่าซ้ำซ้อนอยู่ในบุคคลารคนเดียวกัน

ภาวะความเป็นนักปกครองท้องถิ่นและพัฒนา กลายมาเป็นนักปกครองท้องถิ่น จึงทำให้ผู้ที่อยู่เคยอยู่ในตำแหน่งยังอยู่ในติดอยู่ในสภาวะเดิมที่ยังอยู่ในตำแหน่ง หลังจากหมดหน้าที่ในตำแหน่งแล้ว การแสวงหาพื้นที่ก็เพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม เพราะไม่ได้กรอบของตำแหน่งหน้าที่เจ้าหน้าที่รัฐ โดยเฉพาะในพื้นที่ทางกายภาพที่เป็นชายแดนซึ่งมีความเคลื่อนไหวตลอดเวลา ความเป็นอดีตกำนันผู้ใหญ่บ้านจึงเป็นที่สนใจของหน่วยงานภาครัฐที่จะช่วยงานเพื่อการครอบงำทางอำนาจในพื้นที่

นายเจีย (นามสมมติ) เป็นคนพื้นที่บ้านด่าน เกิดบ้านด่าน อายุปัจจุบัน 72 ปี แต่ร่างกายยังแข็งแรง เมื่อเอ่ยถึงกำนันสปี ดิงาม จะเป็นที่รู้จักกับทุกคนทุกระดับชั้น มีบทบาทในพื้นที่ชายแดนพอสมควร เป็นลูกชายอดีตผู้ใหญ่บ้านด่านเดิม สมัยเป็นเด็กเรียนในโรงเรียนบ้านด่านเดิมซึ่งตั้งอยู่ในหมู่บ้าน จบชั้นป. 4 และทำหน้าที่สอนในโรงเรียนนั้นต่ออีกด้วย เพื่อน ๆ หลายคนเดินทางไปสอนในจังหวัดพิบูลย์สงคราม ปัจจุบันเป็นจังหวัดเสียมเรียบ เมื่อไทยคืนดินแดนให้กับฝรั่งเศสคืน ก็กลับคืนบ้านเกิดแล้วได้รับการบรรจุเป็นข้าราชการครูต่อเลย ส่วนตัวเองไม่ได้ไปด้วยก็เลยไม่ได้รับการบรรจุ

ชีวิตของเขาได้เข้ามาสู่ตำแหน่งทางการปกครองด้วยการเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แล้วก็เป็นผู้ใหญ่บ้านตามลำดับ ผลงานที่ได้เลื่อนตำแหน่งในการปกครองเป็นผู้ใหญ่บ้านจากการแต่งตั้งจากอำเภอก็คือ การพาผู้คนบ้านด่านย้ายรวมหมู่บ้านเป็นบ้านด่านในปัจจุบัน ในปี พ.ศ. 2504 โดยการนำเสนอของปลัดทวิ คนแก่ง ปลัดอำเภอสังขะในสมัยนั้น

ต่อมากำนันเลี้ยง กำนันตำบลด่าน เป็นคนบ้านปวงตึก ไม่ค่อยเอาใจในงานราชการทางอำเภอจึงสั่งให้ลาออก และเลือกตั้งกำนันใหม่ โดยเขาได้ลงเลือกตั้งแข่งกับसारวัตรกำนัน ผลการเลือกตั้งเท่ากันถึงสองครั้ง ทางอำเภอจึงเชิญคณะครูในโรงเรียนมาช่วยเลือกตั้ง ผลการเลือกตั้ง

นายเจีย (นามสมมติ)ชนะการเลือกตั้ง จึงได้รับการแต่งตั้งจากอำเภอเป็นกำนันตำบลด่าน หลังจากได้เป็นกำนันแล้ว กำนันสปีก็มีบทบาทในหมู่บ้านและตำบลอย่างเต็มที่ การทำงานเพื่อความมั่นคง การพัฒนา และการสืบสานประเพณีวัฒนธรรม ก็ทำอยู่ในหน้าที่ เป็นคนที่ทำงานดี ประสานงานดี และมีความสามารถในการสื่อสารภาษาเขมรได้อย่างดี หลายครั้งทางการได้ให้กำนันปลอมตัวข้ามฟากไปสืบเรื่องราวต่าง ๆ ก็ประสบความสำเร็จ ทำให้เขามีความรู้และความลับทางราชการมากพอสมควร

หลังจากเป็นกำนันมาได้ถึงปี พ.ศ. 2518 มีปัญหาเกี่ยวกับภรรยาของเจ้าหน้าที่ทหารผู้ใหญ่คนหนึ่ง เนื่องจากไปคัดค้านและแจ้งจับข้อหาตีไม้ไผ่สงวน จึงถูกบังคับจากอิทธิพลมืดให้ลาออกผ่านทางนายอำเภอ ไม่เช่นนั้นก็จะถูกเก็บ จึงต้องลาออก และไม่เข้าไปยุ่งกับผู้ที่ตนแจ้งจับอีก หลบซ่อนอยู่ระยะหนึ่ง เรื่องเงียบแล้วก็ทำมาหากินปกติ

แต่ก็ยังทำหน้าที่ช่วยทางการทหารและตำรวจฝ่ายไทยสืบหาข้อมูลต่าง ๆ ทางฝ่ายกัมพูชา ด้านความมั่นคงและการค้ายาเสพติด เขาจึงมีความรู้ในเรื่องการข้ามแดนเป็นอย่างดี จนกระทั่งปี พ.ศ. 2534 – 2535 สถานการณ์ตามแนวชายแดนการสู้รบซาหลง ประชาชนเขมรตั้งบ้านเรือนประชิดติดกับชายแดนฝั่งกัมพูชา (กองพลที่ 9) จึงทำให้เกิดความต้องการสินค้าและอาหารจากฝั่งไทยจึงเกิดตลาดค้าขายอย่างไม่เป็นทางการขึ้นชาวบ้านเรียกว่า ยุคตลาดมืด กำนันสปีก็ได้ร่วมเป็นผู้ดูแลการจัดการในตลาดมืด ต่อมาในปี พ.ศ.2536 ตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าชายแดนไทย-กัมพูชาเริ่มเปิดอย่างเป็นทางการ เขาก็เป็นผู้อยู่ในกระบวนการจัดการตลาดด้วย

ปี พ.ศ. 2539 ตลาดสมบัติ ซึ่งเป็นตลาดเอกชนเกิดขึ้นโดย ส.ส.คนหนึ่งในพื้นที่ เขาก็ทำหน้าที่ประสานงาน ตรวจการ และจัดเก็บรายได้ในตลาด จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2550 ตลาดสมบัติหมดสัญญาในพื้นที่ องค์การบริหารส่วนจังหวัดสร้างศูนย์ OTOP โดยให้นายสปีเป็นผู้ประสานกับชาวบ้าน และเมื่อเปิดตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าสำเร็จ ก็จ้างให้เขาทำหน้าที่ตรวจการในตลาด

ทุกวันนี้นายสปีตื่นแต่เช้าเวลาประมาณ 07.00 น. ขับมอเตอร์ไซด์ไปรับเด็กนักเรียนซึ่งแม่เป็นคนเขมรพ่อสัญชาติไทย อาศัยอยู่ในหมู่บ้านโอรส์เม็ดมาเรียนที่โรงเรียนบ้านด่าน หลังจากนั้นก็เข้าไปในตลาด นั่งตรวจการดูความเรียบร้อยของพ่อค้าแม่ค้าและมอเตอร์ไซด์รับจ้างในตลาด แล้วก็กลับบ้านทานข้าว หรือทานข้าวในตลาดเลย เวลาที่เหลือก็อยู่กับการนั่งคุยกับพ่อค้าแม่ค้าบ้างอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อสืบข้อมูลต่าง ๆ ตามที่ทหารและตำรวจต้องการ

ตอนเย็น เวลาประมาณ 15.30 น. เขาก็ไปรับนักเรียนไปส่งแม่ที่โอรส์เม็ด แล้วก็กลับมาดูแลเปิดตลาดในเวลา 17.00 น.

การมีความสัมพันธ์ฉันท์ภรรยากับชาวกัมพูชา ทำให้เขาประสานงานและมากยิ่งขึ้น ถึงแม้เขาไม่มีใบผ่านแดน หรือ Passport แต่ก็สามารถข้ามไปได้โดยง่ายตาย เพราะสนิทกับเจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมือง เมื่อเข้าไปอยู่ในแดนฝ่ายกัมพูชาก็สามารถเข้าไปในหมู่บ้านได้ เพราะมีภรรยาเป็นคนกัมพูชา

หลายคนในชุมชนบ้านด่าน ให้การยอมรับนายสปีในด้านข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชน โดยเฉพาะเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน ประวัติผู้คน และความทรงจำในอดีตผู้คนในหมู่บ้าน แต่ก็มีบางคนอาจไม่เห็นด้วยในพฤติกรรมของเขา แต่ไม่แสดงออก เพราะความสนิทสนมกับเจ้าหน้าที่รัฐหลายคนและการมีบทบาทในการตรวจการในตลาด ทำให้หลายคนเกรงใจเขา และเขาสามารถทำหน้าที่เป็นนักสืบอิสระในการช่วยงานของรัฐอีกด้วย การที่เขาปรับตัวกับความเป็นตัวแทนรัฐอย่างเป็นทางการตั้งแต่เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านจนเป็นกำนัน เมื่อลาออกจากกำนันแล้วยังมีบทบาทในการช่วยงานรัฐมาตลอด การปรับตัวเพื่อการเป็นผู้นำอำนาจอรัฐอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการมาโดยตลอดทำให้เขาเป็นผู้แทนแห่งอำนาจอรัฐตลอดกาล โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดนด้วยแล้ว บทบาทที่เขาทำอยู่ในชีวิตประจำวันก็ยิ่งทำให้เกิดการปรับตัวอย่างเต็มที่เพื่อหาช่องทางที่อำนาจทั้งเปิดให้และไม่รู้ว่ามีช่องทาง

4.2 แม่ค้าในตลาดมืด

นายหน้าการค้า (trading broker) เป็นอาชีพที่ปรากฏมีในแทบทุกพื้นที่ชายแดน มีความสำคัญในการเป็นผู้เชื่อมต่อระหว่างคนสองฟากฝั่งที่มีความแตกต่างกันทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ความต้องการซื้อ-ต้องการขายสินค้า แต่ก็อาชีพนายหน้ามีความผันแปรสูง เพราะขึ้นอยู่กับระดับความเชื่อต่อระหว่างดินแดนที่มีแนวโน้มจะดกขึ้น ในยุคโลกาภิวัตน์ทำให้ความสำคัญของนายหน้าการค้ามีแนวโน้มลดลง การปรับตัวอาชีพนี้ก็มีเงื่อนไขเฉพาะและความสามารถเฉพาะบุคคลด้วย (พฤษ์ ฤทธิวิลา. (วารสารศิลปศาสตร์ฉบับพิเศษ) 2552 : 50)

การค้าในพื้นที่ช่องจอมในยุคแรก ๆ ตั้งแต่ยังไม่มีเปิดพรมแดนอย่างเป็นทางการ ตั้งแต่มีการตั้งหมู่บ้านใหม่ในฝ่ายประเทศกัมพูชา การข้ามแดนเป็นไปได้อย่างยาก คนไทยไม่สามารถข้ามแดนไปได้เลย กรมศุลกากรบริเวณพื้นที่ช่องจอมได้เปิดตามความที่ปรากฏในกฎกระทรวงการคลัง ในปี พ.ศ. 2504 และมาแก้ไขเพิ่มเติมในปี พ.ศ. 2543 หลังจากเปิดจุดผ่านแดนเป็นจุดถาวรแล้ว การค้าในบริเวณพื้นที่ช่องจอม ในปี พ.ศ. 2504

กรณี นางเฮง สมเพชร (นามสมมติ) เป็นคนบ้านด่านโดยกำเนิด อายุ 54 ปี เคยเดินทางไปทำงานในกรุงเทพฯ หลังจบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 พออายุสิบห้าปี ก็กลับมาอยู่

บ้านและแต่งงานกับหนุ่มลาวที่อพยพมากับพ่อแม่อยู่ที่บ้านด่านเมื่อปี พ.ศ. 2504 มีลูกด้วยกัน 4 คน ปัจจุบันสามีเป็นโรคอัมพาต

ประมาณปี 2504 นางเฮงเดินทางกลับมาจากกรุงเทพฯ อยู่ในหมู่บ้านประมาณ 3 ปี จึงได้แต่งงาน เริ่มหารายได้จากการรับสินค้าจากชาวบ้านชาวกำพูชามาตั้งขายหน้าบ้าน และนำสินค้าไทยไปขายให้ชาวกำพูชา จนกระทั่งเก็บเงินได้ 4,000 บาท ก็ลงทุนซื้อสินค้าจากเมืองสุรินทร์ไปขายที่ช่องจอม โดยได้ติดต่อกับพ่อค้าแม่ค้าที่มารับสินค้าโดยขายส่ง เริ่มจากขายเส้นก๋วยเตี๋ยว บะหมี่ และน้ำตาล และรับซื้อเห็ด ของป่า และปลากะป๋องที่ชาวเขมรได้รับแจกจากองค์การช่วยเหลือ นำมาขาย มาตั้งขายที่ร้านหน้าบ้าน ทำมาประมาณ 1 ปี สามารถมีเงินซื้อรถยนต์กระบะได้ จากนั้นก็เริ่มขายปลีกอย่างเดียว เริ่มต้นจากขายส่งข้าวสาร และน้ำตาล เป็นจำนวนมาก ๆ ให้กับพ่อค้าแม่ค้าชาวกำพูชาที่สั่งไว้ก่อนแล้ว นอกจากนี้ยังให้เครดิตกับชาวกำพูชาด้วย บางครั้งถูกโกงไม่จ่ายหลายครั้ง ขาดทุนประมาณ 50,000 บาท แต่ก็ไม่เป็นไร เพราะส่วนต่างที่ทำได้ก็พอมีกำไร และคิดสงสารชาวเขมรด้วยกัน นี่เป็นความคิดของนางเฮงที่เกิดเชื้อเพื่อต่อกลุ่มชาติพันธุ์เขมร

ต่อมาหลังจากลูก ๆ โตขึ้น ประกอบกับตลาดสมบัติเปิดแล้ว ทำให้การเป็นนายหน้าขายซื้อส่งสินค้ามีปัญหาบ้าง แต่ก็ยังทำต่อไป การรับส่งสินค้าคงจะมีปัญหาพอสมควร เพราะตลาดสมบัติห้ามไม่ให้มีการขายส่งสินค้า จะต้องเข้าร้านเพื่อรับส่งสินค้าในตลาดตนเองเท่านั้น ถึงกระนั้นก็ตาม เขาก็ยังติดต่อกับลูกค้าและผู้ค้าชาวกำพูชามารับส่งอยู่ด้านด่านเป็นประจำ นอกจากนี้ยังเข้าร้านในตลาดสมบัติขายส่งสินค้าด้วย

ในปี 2550 ตลาดสมบัติหมดสัญญา นางเฮงก็เข้าร้านในตลาดอบจ. เช่นเดิม แต่มอบให้ลูกสาวเป็นผู้ดูแลต่อ

นางเฮงได้เล่าบอกว่า ตอนแรกที่เริ่มต้นค้าขายกับชาวเขมรก็กลัวเหมือนกัน เพราะคำเล่าบอกว่า คนเขมรไม่ค่อยซื่อสัตย์ ชอบคดโกง แต่พ่อค้าขายด้วยก็มีทั้งคนดีและไม่ดีเหมือนกับคนไทย การค้าขายจะต้องเสี่ยงบ้าง การนำสินค้าเข้าออก ก็ต้องจ่ายค่าภาษีเป็นบางอย่าง หรือให้เงินกับเจ้าหน้าที่บ้าง แต่ก็ไม่ทั้งหมด นอกนั้นก็ให้ชาวเขมรเดินถือมาเป็นจำนวนไม่มากหลาย ๆ คน ผ่านด่าน เจ้าหน้าที่จะไม่ตรวจ และไม่ต้องเสียภาษี ซึ่งเรียกว่า กองทัพมด เราก็เอามากองไว้นอกด่าน รอให้ได้ตามจำนวนแล้วก็ไปขนมาเก็บไว้ และเอาไปส่งร้านในอำเภอกาบเชิงบ้าง ในอำเภอปราสาทบ้าง แล้วแต่เขาสั่งของมา ตอนนี้ก็พออยู่พอกิน มีร้านขายของปลีกและส่งในตลาดอบจ. แต่ละวันก็ได้ไม่ต่ำกว่าหมื่นบาทโดยเฉลี่ย

นางเฮงบอกว่า “ที่นามีน้อย พ่อแม่มีลูกหลายคน โดยเฉพาะที่นาที่อยู่ในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า เขาไม่ให้ทำแล้ว ก็ไม่รู้จะทำอะไร ก็ลองผิดลองถูก ทำการค้าแบบนี้สบายใจดี และรายได้ดีด้วย”

4.3 ผู้เป็นแม่บุญธรรมและผู้รับผลกระทบจากอำนาจ (รัฐ) ที่ไร้การเยียวยา

ผู้คนที่พื้นที่ชายแดนที่ถูกอำนาจแห่งเจ้าหน้าที่ในฐานะเป็นคนของรัฐเป็นกระทำการให้เกิดความทุกข์กายและใจ ต้องดิ้นรนเพื่อปรับตัวให้อยู่รอดในสังคม บางครั้งจำเป็นต้องพลัดพรากจากถิ่นฐานบ้านเกิด เหตุเกิดที่หมู่บ้านด้านซึ่งเป็นคนตัวเล็กตัวน้อยในสังคม ผันแปรตัวเองเป็นผู้ที่คนเขมรที่ค้าขายในตลาดรักใคร่นับถือเป็นแม่บุญธรรม เขาไม่ได้ถูกเยียวยาจากผลกระทบอันนั้น ความทรงจำเท่านั้นที่พยายามเยียวยาตัวเอง และทดแทนด้วยการถูกเรียกว่า “แม่” จากคำของผู้คนที่ไม่รู้จักกัน

กรณีศึกษาในเรื่องนี้คือ นางย็อร (นามสมมติ) ผู้เกิดที่บ้านด่านเดิม อายุ 56 ปี ปัจจุบันไม่ได้ประกอบอาชีพ ตอนนี้มีหน้าที่เลี้ยงดูหลาน มีความสามารถในการรักษาโรคตามแผนโบราณที่ได้รับจากพ่อผู้เป็นหมอพื้นบ้าน

สมัยเป็นเด็กอายุประมาณ 12 ปี เรียนจบป. 4 มีนายทหารและคุณนายทหารกัมพูชาคนหนึ่งมาประจำการที่ช่องจอมชอบพอกันมาก จึงขอพ่อของตนเองให้เป็นลูกบุญธรรม พ่อแท้ก็อนุญาต พ่อแม่บุญธรรมชาวเขมร พาไปนอนอยู่ที่บ้านพัก และไปอยู่ด้วยกันประมาณ 4 ปี ให้ความรักเหมือนลูกในอก ให้ความอบอุ่น โดยไม่ได้คิดถึงความขัดแย้งกันระหว่างรัฐเลย ในช่วงที่ชายแดนมีปัญหา พ่อแม่บุญธรรมถูกย้ายไปประจำที่อื่น ก็พาไปอยู่ด้วย หลังจากนั้นก็ถูกย้ายไปอีก พ่อแม่บุญธรรมเกรงจะไม่ปลอดภัย จึงพามาส่งที่บ้านคืน บอกกับตัวเองว่า “ลูก ถ้าบุญวาสนามีจริง เราคงได้พบกันอีก”

เมื่อกลับมาอยู่กับพ่อแม่ พ่อเป็นหมอพื้นบ้าน รักษาคนทั่วไปไม่จำกัด คนไทย คนเขมร คนลาว ต่างก็มารักษาด้วยยาสมุนไพร เพราะการแพทย์แผนปัจจุบันยังเข้าไม่ถึง บ่อยครั้งที่ท่านรับรักษาคนเขมรชาวกัมพูชา และทุกครั้งพ่อก็ถูกกำนันมาบอกเสมอว่า “เจ้าหน้าที่ตำรวจจะมาจับต้องเอาเงินไปให้เขา เขาจะได้ละเว้น” บางครั้งก็บอกว่า “ไม่มี” แต่ก็ถูกชู้ตลกดว่า “เขาไม่ได้จับธรรมดา เขาพาไปฆ่าทิ้งด้วย” จำเป็นจะต้องเอาเงินที่ได้จากค่าครูที่รักษาสะสมไว้ให้หมด เมื่อหมดแล้ว พ่อต้องขายวัวควายเพื่อให้เขา

อยู่มาอีกไม่นาน พ่อต้องหนีโดยไม่ได้แจ้งบอก ไปพักกับญาติที่อำเภอสำโรง ห้าถึงหกเดือน ใจของนางคิดถึงพ่อมาก ถ้ามแม่ ๆ ก็บอกว่า “พ่อไม่ได้มานานหรอก เตียวก็กลับ” แต่ก็ไม่ได้

การแลกเปลี่ยนสินค้าต่าง ๆ ด้วยกัน เช่น ของป่าแลกกับข้าวเปลือก ข้าวเปลือกแลกกับเกลือ เป็นต้น น้ำที่ใช้บริโภคเป็นน้ำบ่อ ส่วนน้ำที่ใช้ในการบริโภคเป็นลำห้วยด่าน และหนองจอม ซึ่งอยู่ติดกับหมู่บ้านด้านทิศตะวันออก (นายสปี ดิงาม. 1 ตุลาคม 2551. สัมภาษณ์) ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2504 ทางกรมได้ย้ายหมู่บ้านมาตั้งหมู่บ้านเดิม มาตั้งในสถานที่ตั้งหมู่บ้านในปัจจุบัน ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์เขมรต้องปรับตัวในการจัดการพื้นที่และทรัพยากรในรอบหมู่บ้านใหม่ ได้แก่ จัดที่สวนเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือนใหม่ สร้างวัดใหม่ จัดพื้นที่ป่าช้าใหม่ และถูกให้รัฐยกเลิกในการทำเกษตรในพื้นที่ป่าสงวนและอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าห้วยทับทัน-ห้วยสำราญ¹⁷ ซึ่งได้ประกาศเมื่อวันที่ 27 ธันวาคม 2536 ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์เขมรถึงแม้จะมีหน้าที่ทำกินในพื้นที่ซึ่งติดกับเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าต้องทำตามประกาศ และหยุดใช้พื้นที่เพื่อการเกษตร แม้จะอ้างว่า พื้นที่แห่งนี้ได้ทำประโยชน์มาตั้งแต่บรรพบุรุษแล้วก็ตาม (บุญมา จันทร์หอม. 15 พฤศจิกายน 2551. สัมภาษณ์) ไม่เพียงเท่านั้น พัฒนาการชุมชนบ้านด่านก็ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ต้องปรับตัวกับการจัดการทรัพยากรทั้งที่ทำกิน ป่าไม้ และพื้นที่ทางวัฒนธรรม เช่น การสร้างวัดขึ้นมาอีกแห่งหนึ่งอยู่ทางเหนือของหมู่บ้าน ซึ่งปัจจุบันมีกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเป็นส่วนใหญ่อยู่ในที่นั้น ชื่อว่า วัดศรีธรรมาราม เป็นต้น หลังจากนั้นปัญหาความไม่สงบในพื้นที่ชายแดนมีผลทำให้ต้องย้ายโรงเรียนจากที่ตั้งเดิมมาอยู่ทางตะวันตกของหมู่บ้าน ซึ่งพื้นที่โรงเรียนเดิมในปัจจุบัน องค์การบริหารส่วนจังหวัดได้ขอสร้างตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าชายแดนไทย-กัมพูชา

ปัญหาในการจัดการพื้นที่เพื่อการประกอบอาชีพต่าง ๆ บริเวณชุมชนบ้านด่านเป็นปัญหาที่หลายฝ่ายต่างร่วมกันแก้ไขทั้งในทางที่เป็นประโยชน์และเป็นผลเสียต่อการวิถีชีวิตของชาวบ้าน (ข้อมูลจาก สมาคมพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชน www.surinrelations.org) เช่น

- สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 8 ได้รายงานข้อมูลและความเห็นต่อการขอเพิกถอนพื้นที่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยทับทัน-ห้วยสำราญ ต่อกกรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธ์พืช เมื่อ 31 พ.ค.48 ว่าพื้นที่ที่ขอเพิกถอนอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าฝั่งซ้ายห้วยทับทันแปลงที่ 3 ตามกฎกระทรวงฉบับที่ 1223 (พ.ศ.2532) และอยู่ในเขตพื้นที่ที่กำหนดให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าตามพระราชกฤษฎีกา ประกาศในราชกิจจานุเบกษาฉบับกฤษฎีกา เล่มที่ 112 ตอนที่ 56 ก ลงวันที่ 29 ธันวาคม 2538 ซึ่งการกำหนดให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบริเวณนี้ สืบเนื่องจากสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินหมู่บ้านจรัส หมู่ที่ 1 ตำบลจรัส อ.บัวเชด จ.

¹⁷ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยทับทัน-ห้วยสำราญ ครอบคลุมพื้นที่ 313,750 ไร่ ตั้งอยู่ใน ท้องที่ตำบล กาบเชิง ตำบลโคกตะเคียน ตำบลตะเคียน ตำบลด่าน ตำบลแวงมุด ตำบลยกโด ตำบลตาเมียว อำเภอ กาบเชิง ตำบลตาตุ่ม ตำบลเทพรักษา อำเภอสังขะ และตำบลลาโพ โนน ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์

บอกสาเหตุ พอมาทราบความในภายหลัง จึงทราบว่า “พ่อไม่มีเงินให้กำนันและเจ้าหน้าที่ตำรวจ” จำในเสมอ หลังจากนั้นก็เดินทางไปทำงานที่กรุงเทพฯ แล้วเจอแฟนซึ่งเป็นคนจีน แต่แฟนทำงานก่อสร้าง ชอบพอกันแล้วก็กลับมาแต่งงานที่บ้านด่าน

ชีวิตครอบครัวก็เริ่มดีขึ้นโดยลำดับ นางเล่าว่า “กำนันที่ชอบมาขูดรีดเงินพ่อก็ถูกเขาไล่ออก ไม่ใช่ลาออก ชาวบ้านประท้วงไล่ออก หลายอย่างกำนันคนนี้ทำความผิด เช่นคดีฟ้องร้องที่ดินที่เอกชนคนหนึ่งถมคลองเพื่อสร้างอาคารร้านค้า กำนันก็สร้างพยานเท็จและกล่าวคำเท็จในศาล”

ที่ดินที่ตนเคยมีก็ถูกยึดหมด ตอนนี้อาศัยที่ของน้องชายซึ่งทำงานในตลาดอบจ. น้องชายซึ่งเป็นหนึ่งในผู้บริจาคที่คนละ 1 ไร่ เพื่อสร้างอาคาร OTOP ได้ทำงาน ส่วนน้องสาวก็บริจาคที่เช่นเดียวกันแต่ไม่ได้ทำงาน เธอจึงเปิดร้านอาหารขายอาหารตามสั่งติดกับอาคาร

ความคับแค้นใจของนางที่ถูกเจ้าหน้าที่รัฐได้ทำกับนางไว้ นางจำไว้ตลอด เมื่อลูกโตหมดแล้วและแต่งงานกับชาวต่างชาติ ก็กลับมาอยู่บ้าน เมื่อปี 2544 นางเดินเที่ยวตลาดเห็นคนเขมรซึ่งเป็นคนกัมพูชา ก็นึกถึงพ่อแม่บุญธรรม คนไหนที่คุยถูกคอกันก็นับถือกันเป็นพ่อแม่บุญธรรม บางครั้งยังจำชื่อลูกบุญธรรมไม่ได้เลย ทั้งสามีและน้องก็เคารพลูกบุญธรรมนั้น ลูกบุญธรรมหลังจากกลับข้ามฟากเพื่อพักผ่อน ตื่นเช้าก็ซื้อหาอาหารเขมรมาฝากประจำ ความคับแค้นใจที่เคยมีในอดีตก็บรรเทาบ้าง แต่ก็ยังฝังใจ

จากกรณีศึกษามุมมองชีวิตประจำวันของผู้คนในชุมชนบ้านด่านกับช่องผ่านแดนช่องจอม ทำให้เห็นถึงการจัดการพื้นที่ชายแดนด้วยการควบคุมที่ไม่ได้คำนึงถึงพื้นที่ที่มีภาวะแห่งความเคลื่อนไหวตลอดอย่างพื้นที่ชายแดน ทำให้การจัดการควบคุมพื้นที่เหมือนกับได้ผลน้อย แต่บางครั้งทำให้เกิดผลกระทบวิถีชีวิตผู้คนชายแดนด้วย การเปิดจุดผ่านแดนบนพื้นที่พรมแดนช่องจอม ก็อาจทำให้เห็นว่า เป็นการเอื้ออำนวยความสะดวกในการท่องเที่ยว การค้า และธุรกิจการพนัน ผู้คนที่หลังไหลผ่านชุมชนที่อยู่ติดกับช่องผ่านแดน พรมแดนที่ถูกเปิดเป็นช่องผ่านแดนก็จะกลายเป็นแค่เพียงจุดที่ถูกกำหนดให้คนข้ามแดนอย่างเป็นทางการเท่านั้น การเดินข้ามแดนอย่างไม่เป็นทางการสามารถทำได้ถ้าหากเป็นคนเขมรในกัมพูชา การควบคุมพื้นที่ในยุคโลกาภิวัตน์ถูกรัฐนำไปเป็นยุทธศาสตร์ใหม่ โดยการจัดระเบียบปฏิบัติ ประกาศเตือน และกำกับตรวจตราสินค้านานาประการ สิ่งที่เห็นก็คือ รูปธรรมความเป็นช่องผ่านแดนที่ตกลงกันระหว่างรัฐต่อรัฐว่าเป็นช่องผ่านแดนอย่างเป็นทางการ พื้นที่เดียวกันนั่นเองอาจปฏิบัติโดยไม่เป็นทางการได้ด้วย ดังตัวอย่างกรณีที่ได้ยกมากล่าวเป็นกรณีศึกษา 3 คนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ชายแดน

ถึงแม้รัฐพยายามควบคุมปานใด ผู้คนที่ดิ้นรนในพื้นที่ชายแดนเพื่อการข้ามแดนก็ยังปรับตัวมากยิ่งขึ้น ในพื้นที่ชายแดนที่เกี่ยวข้องกับจุดข้ามแดน ยังมีตัวละครที่เกี่ยวข้องอีกมากมาย ได้แก่ ฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐที่รับผิดชอบการข้ามแดน หาใช่เป็นผู้แทนรัฐทำหน้าที่ควบคุมระเบียบกติกาที่รัฐกำหนดเท่านั้น พวกเขาเหล่านั้นยังเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินผลประโยชน์นอกระบบจากรัฐ จะเห็นการค้าขายในความเป็นตลาดมืดของนางเฮง และความเป็นคนชายแดนอย่างนายสปี ถึงแม้รัฐชาติจะหล่อหลอมความเป็นไทยให้กับคนในทุกพื้นที่ในชั้นธสีมารัฐไทยแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถหลอมรวมผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ชายแดนได้อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะผู้คนที่ประกอบอาชีพบนพรมแดนทางมีช่องข้ามแดน

การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในพื้นที่ชายแดนถึงแม้บางครั้งจะมองไม่เห็นการปรับตัวในเชิงโต้แย้งหรือต่อต้าน แต่ในส่วนตัวที่ไม่สามารถจับได้ด้วยกระบวนการการจับกุมของรัฐในด้านกฎหมาย ถึงจะเล็กน้อย เช่น การนำสินค้าเข้าออกโดยไม่เสียภาษี การขายของละเมิดลิขสิทธิ์ การข้ามพรมแดนโดยไม่ต้องมีหนังสือข้ามแดน เป็นต้น ดูเหมือนจะไม่สำคัญเท่าใดนัก แม้แต่การยอมรับการเป็นลูกบุญธรรมเพื่อการสร้างความสนิทสนมกับผู้คนในชุมชนติดกับตลาด อันจะเป็นสิ่งที่สร้างความมั่นใจและที่พึ่งในยามมีปัญหาของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรชาวกัมพูชา ก็ถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญเช่นเดียวกัน

หากมองในนามของรัฐผู้มีอำนาจในการปกครอง จะเห็นได้ว่า รัฐถูกสร้างความหวุ่นไหวได้ทุกเมื่อ การมองในลักษณะนี้ทำให้เห็นผู้กระทำการในเวทีการต่อสู้ดิ้นรนที่แตกต่างหลากหลายและขัดแย้งกัน ในบางเวลาเจ้าหน้าที่รัฐก็ไม่ได้เป็นไปตามที่รัฐคาดหวังไม่ กลับเป็นผู้อำนวยความสะดวกประโยชน์ให้กับกลุ่มผลประโยชน์นอกระบบรัฐอีกด้วยซ้ำ